

SANTIAGO SOBREQUÉS, UNA PERSONALITAT CABDAL

HISTORIADOR ESPECIALISTA EN HISTÒRIA MEDIEVAL

En ocasió del centenari del naixement del professor Santiago Sobrequés s'ha glossat gairebé exhaustivament la seva àmplia i completa personalitat en conferències, taules rodones, exposicions, llibres, articles periodístics... La *Revista de Girona* no podia quedar al marge de l'homenatge a un dels seus col·laboradors. Ja en el primer número de la Revista hi figura un article seu, sobre «El linaje de los Requesens». Aleshores era preceptiu en aquesta publicació utilitzar la llengua castellana

ENRIC MIRAMBELL I BELLOC > TEXT

Ens hem referit a l'àmplia i completa personalitat de Sobrequés. I en aquesta afirmació no hi ha cap mena d'exageració, ja que la seva activitat es desenvolupà en tots els aspectes en què pot fer-ho una persona: ciutadà compromès, amb totes les conseqüències; estudiós en profunditat; docent amb plena dedicació; investigador incansable; publicista no només per exposar el fruit de la recerca, sinó també per fer patent la seva ideologia i el seu pensament; inquiridor de la veritat; amatent espòs i model de pare de família.

La seva vida no va ser pas planera ni exempta d'obstacles, dificultats i incomprendiments. Tota la seva trajectòria es desenvolupà en temps d'instabilitat, de recels, de suspicàcies, de prevencions. Però la seva actuació no es torcè mai i, seguint el camí recte, va viure d'acord amb els seus principis i la seva ideologia.

Els anys d'aprenentatge

Destacà com a estudiant en el seu pas per l'Institut de Girona, on va cursar el batxillerat, i en les facultats de Filosofia i Lletres i de Dret de la Universitat de Barcelona, on es llicencià amb brillants qualificacions. També obtingué la màxima qualificació en la presentació de la seva tesi doctoral a la Universitat Central de Madrid, l'únic centre on llavors es podia obtenir el grau de doctor. La seva íntima i constant amistat amb Vicens Vives i el mestratge del medievalista Antonio de la Torre refermaren la seva vocació per la història i la seva especialització en l'edat mitjana, amb una particular atenció a les terres gironines, sense desentendre's de les problemàtiques globals.

Tota la seva trajectòria es desenvolupà en temps d'instabilitat, de recels, de suspicàcies, però la seva actuació no es torcè mai

ARXIU FAMILIA SOBREQUÉS

>> *Santiago Sobrequés i Vidal (Girona, 1911-1973).*

La tradició familiar l'inclinà a dedicar-se a la docència. Un cop superat el curset selectiu i els tres anys de pràctica docent en un institut, quan només li faltava una darrera prova per accedir a la càtedra, esclatà la guerra del trenta-sis. De moment, a tots els que estaven en aquella situació se'ls reconegué la condició de catedràtic, però la mobilització interrompé la seva activitat docent. Després de la campanya, el pas i repàs de la frontera, l'estada en un camp de concentració, l'obtenció d'avalis indispensables i la invalidació del seu reconeixement com a catedràtic, es va reincorporar a la docència, amb provisionalitat. Va fer noves oposicions a Madrid, amb tot el que això representava, i finalment va tornar a ser catedràtic de geografia i història.

Va viure un complicat itinerari de Màlaga a la Seu d'Urgell i a Figueres

fins que va aconseguir la plaça de Girona. Era una època de dificultats per als instituts, per la competència dels centres privats, amb emoluments escassos i deficiències dels locals i dels mitjans pedagògics, però malgrat totes les carències i mancances, amb Sobrequés va prevaler sempre la feina ben feta i l'exercici d'un magisteri eficaç i competent, cosa que ha estat unànimement reconeguda pels que passaren per la seva aula. La col·laboració científica amb l'Editorial Teide i l'autoria de llibres de text, que foren un notable auxiliar per als estudiants, representaren per a ell un complement per suplir el que la càtedra no li oferia.

Professional de la història

La vocació d'historiador no la satisfieja només amb les classes de l'institut. Calia cercar una base en la recerca arxivística. Llavors no existia ni s'intuïa l'existència de la informàtica. Per inquirir en la documentació del passat calia realitzar un pelegrinatge pels arxius. Un dia a la setmana anava a Barcelona per investigar en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. També feia recerca en els arxius de Girona, sempre amb incomoditats. Tant a l'Arxiu Diocesà, situat en el pis més alt del Palau Episcopal, com al de la Catedral, en el fons de les sales capitulars, hi feia un terrible fred a l'hivern i hi havia sempre moltes incomoditats, malgrat l'amabilitat i les atencions dels respectius arxiviers. L'Arxiu Municipal tenia una instal·lació deficient i condicions semblants als eclesiàstics. L'Arxiu Històric Provincial, en curs de formació, després de la seva creació recent, estava situat en locals provisionals i de difícil accés i patia una manca de mitjans. Així s'anà omplint el seu elenc de fitxes, que eren el material previ a l'elaboració de la seva obra històrica: llibres, aportacions en annals i altres publicacions col·lectives, en congressos d'història, conferències i cursets.

Després de més de trenta anys de dedicació a l'ensenyament secundari i d'haver exercit, durant nou anys, la direcció de l'Institut de Girona, coincidint amb el transcendent moment del seu trasllat a les instal·lacions de les Pedreres, li arribà l'ocasió d'accedir a la Universitat. Primerament va ser un element essencial i imprescindible en

ARXIU FAMILIA SOBREQUÉS

>> *El matrimoni Sobrequés-Callicó amb els fills, Jordi, Jaume, Maria Dolors i Calaia, el dia de Rams de 1954.*

l'inici dels estudis universitaris en la nostra ciutat, i finalment, un cop superades les imprescindibles oposicions, obtingué la càtedra universitària, que pogué regentar durant ben poc temps a causa de la seva prematura i imprevista mort, precisament quan la seva vida de treball intens i de sacrificis continuats arribava al seu punt més dolç.

La seva vàlua científica va ser reconeguda amb el nomenament d'acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de la Història i vocal de la Comissió de Monuments. Fou elegit per formar part de la Comissió Organitzadora dels Congressos d'Història de la Corona d'Aragó.

A més de professional competent, recte i acreditat, va ser un ciutadà íntegre i una personalitat amb qui sempre es comptava quan a Girona s'empenia una activitat. Figurà entre els fundadors de l'Institut d'Estudis Gironins, del Cercle Artístic de Girona i de la

A més de professional competent, recte i acreditat, va ser un ciutadà íntegre i una personalitat amb qui sempre es comptava quan a Girona s'empenia una activitat

Llibreria Les Voltes. Va presidir uns anys el Grup Excursionista i Esportiu Gironí. Era assidu als partits de futbol a l'estadi de Vista Alegre.

La seva intensa activitat professional i científica no li impedí mantenir una gran dedicació a la família. No era un intel·lectual reclòs en els seus estudis i les seves investigacions i que es margina de tota la resta; tot el contrari, conreava les amistats i la vida social. Se'l podia trobar, passejant per la Rambla i a l'estiu per la Devesa, acompanyat de la seva muller i dels seus fills. No l'espantava ser el patriarca d'una família nombrosa. Cada nou fill que arribava representava haver d'incrementar el treball per augmentar els ingressos. Manifestava la seva satisfacció de veure's envoltat pels seus. Deia que gràcies al fet que s'havia hagut d'espavilar per sostenir el seu entorn familiar havia progressat en el seu currículum professional, que ser pare de sis fills havia contribuït al seu èxit professional.

En aquesta ocasió del centenari del naixement del doctor Sobrequés hem recordat un home bo, un excel·lent pare de família, un ciutadà honrat, compromès i disposat a aportar la seva col·laboració, un professor que ha fet escola, un investigador que desentrellà els secrets del passat, un historiador i publicista intel·ligent, clar i entenedor.

Enric Mirambell i Belloc és cronista oficial de la ciutat de Girona.

La tragèdia de cal Pere Llarg d'Eduard Girbal

VICENÇ PAGÈS JORDÀ > TEXT

EDUARD GIRBAL O LA LITERATURA DE PORRÓ

ARXIU SOLER BUSQUETS

>> **Eduard
Girbal Jaume**
(Girona, 1881 –
Barcelona, 1947).

El 2007 el Gremi de Llibreters va seleccionar les set obres que optaven al premi que atorga cada any. En l'edició anterior no s'havia inclòs cap obra escrita en català entre les seleccionades, però aquell any n'hi va haver una: la reedició de *La tragèdia de cal Pere Llarg*, d'Eduard Girbal Jaume (Girona, 1881 – Barcelona, 1947). El fet que els llibreters catalans consideressin que l'única obra en català que valia la pena valorar s'hagués publicat vuitanta anys abans va crear una certa polèmica. Quatre anys després, amb el cap fred, val la pena recuperar aquell llibre i plantejar-se la seva qualitat i la seva vigència.

El llibre que comentem és el tercer volum de la sèrie *L'agre de la terra*, de la qual el 2005 es va reeditar el segon, *L'estrella amb cua*, i fa pocs mesos el primer, *Oratjol de la serra*. En tot cas, *La tragèdia de cal Pere Llarg* es pot llegir de manera independent, malgrat que alguns personatges provenen dels volums anteriors. La novel·la narra un casament de conveniència orquestrat entre pares i tutors: la Custòdia, que té més rals que virtut, serà l'esposa d'en Peret, que és més bon jan que no pas llarg d'enteniment. Una vegada casats, ella és revela malagradosa i rebel, i ell no es veu amb cor ni tan sols de fer-li complir el que aleshores s'anomenava el deure conjugal. De mica en mica, sorgeix el drama en forma de rebutjos, sospites, baralles i morts, fins que en resulta el declivi absolut de Custòdia, que abandona la llar i entra en una espiral de misèria, vagabunderia, prostitució i alcoholisme.

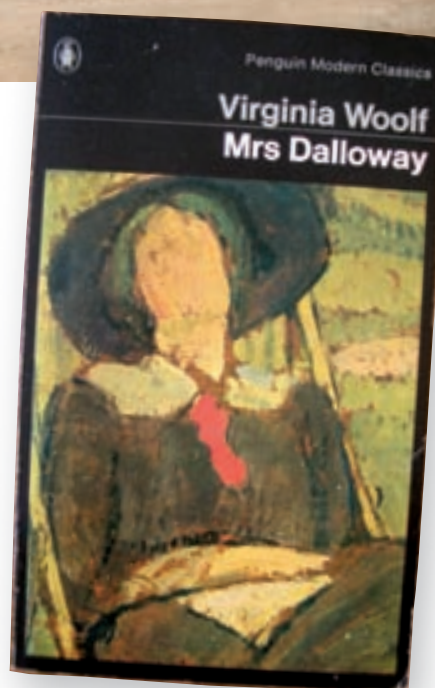
En el quart capítol, el narrador deixa anar un exabrupte contra els senyors de Barcelona, sobretot els que «pretenen bandejar dels llibres i dels escenaris tot lo que tingui tirat a porró, a barretina, a espartenya o costumisme». Eduard Girbal Jaume vol donar a la impremta un drama rural, i si el món va per una altra banda, pitjor per al món. El llibre està escrit als anys vint, quan Catalunya ja estava prou urbanitzada i industrialitzada, encara que fa l'efecte que l'autor s'hauria estimat més néixer unes quantes dècades abans. Però no és només la història, sinó sobretot el narrador el que resulta carrincló, ja que constantment interpel·la el lector buscant una complicitat moral que, a mesura que passen els anys, resulta més difícil de trobar: «Les roses, després d'abastades, ja és sabut que passen de mà en mà o van d'un ram a l'altre i que, un cop passades o marfides, acaben totes de la mateixa fi». Per si a algun lector se li ha escapat el símil, rebla: «I com les roses de les vergelles que han saltat per sobre els murs, talment les dones...!». El destí de la Custòdia, una vegada ha comès el primer error, no té fre ni alternativa. Avui dia, tanmateix,

>> *La masia de cal Pere Llarg, avui cal Pere, a Salo, veïnat de Sant Mateu de Bages.*

el lector es pot sentir inclinat a entendre-la: voltada de gent mesquina, sense haver tingut cap possibilitat de triar el seu futur, es rebolca en el fang com si fos la millor revenja contra el món. Avui considerariem atenuants una educació deficient, una família repressiva i la consegüent manca d'autoestima, però llavors era titllada simplement de mala peça. El narrador pressuposa un lector masculí amb un coneixement limitat de la psique femenina: «Oh, el cap! El cap monstruosament foll -o incomprensiblement genial- de les dones!».

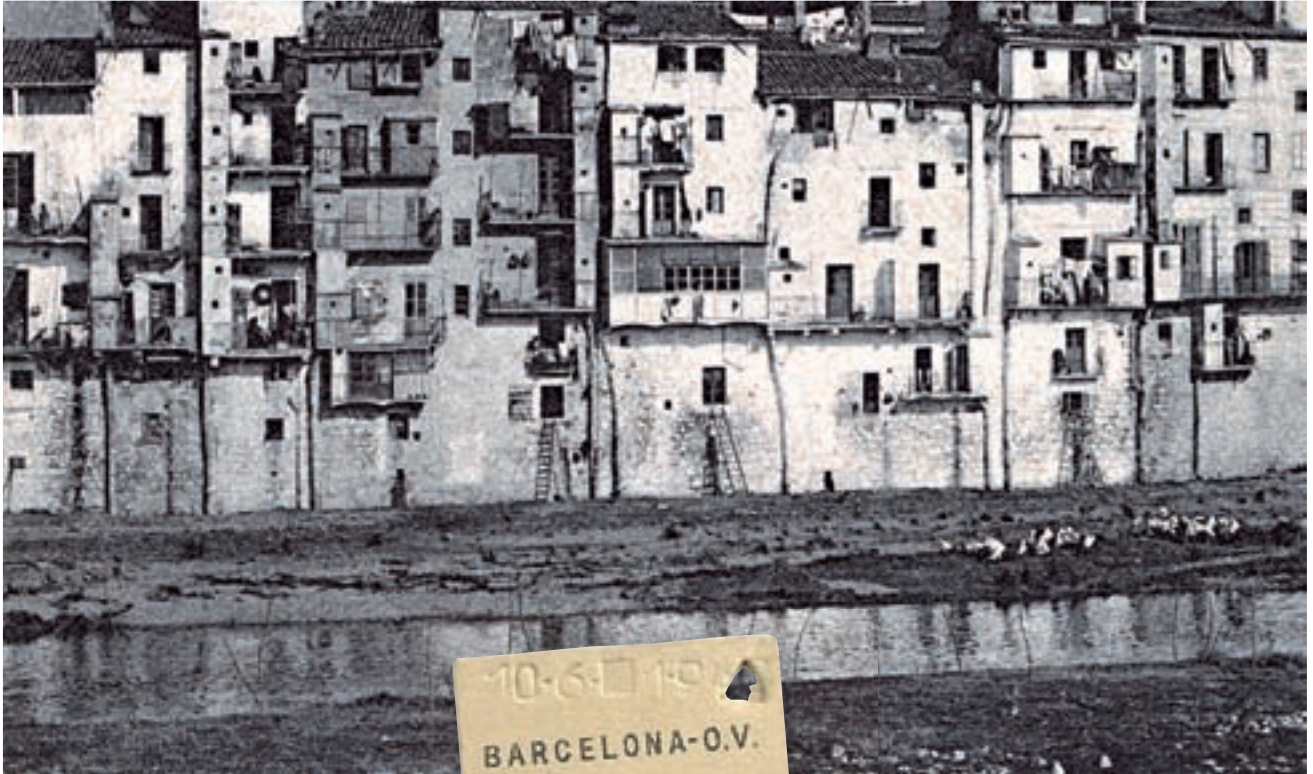
Val la pena recordar que el 1923, quan es va publicar *La tragèdia de cal Pere Llarg*, Virginia Woolf estava escrivint *Mrs. Dalloway*, una novel·la urbana, amb un narrador modern i una visió comprensiva del gènere femení. De fet, si algú ignorés el que significa el concepte de literatura patriarcal, n'hi hauria prou de recomanar-li la lectura d'Eduard Girbal Jaume, on les dones es capturen d'una manera més independent del que el narrador està disposat a reconèixer. En termes literaris, les seves opcions explícites són tot el con-

trari del que ha consagrat el segle vint: «Jo no em considero pas un escriptor, lector, però si mai arribés a esser-ho tingues per segur que ho podria ser dolent, però ho seria honrat». Aquesta honradesa, amb tot, no li permet desfer-se dels prejudicis més recalitrants de l'època. De fet, no és cap bestiesa veure la Custòdia com una dona que s'avança al seu temps, una pionera de les dones que vindrien després, les quals podrien fer legalment tot el que a ella l'ha condemnat a la maledicència, a la solitud i al fracàs.

Eduard Girbal Jaume vol donar a la impremta un drama rural, i si el món va per una altra banda, pitjor per al món

AUTOR: ÀNGEL TOLDRÀ VAZÓ. FONDS EMB. INSPAII, CENTRE DE LA IMATGE. DIPUTACIÓ DE GIRONA

>> *Les cases del riu Onyar, els anys 30 del segle passat.*

I, no obstant això, el llibre té virtuts. La llengua, sobretot. Ambientada al Bages i el Solsonès, utilitza un registre versemblant, farcit de dialectalismes que han pervingut fins avui en la llengua oral, tot i que no solem trobar-los en els llibres. Així, els pronoms tenen formes plenes (*te, ne*), els verbs es pronuncien de manera espontània (*poguer, gonyar*) i moltes paraules s'escriuen com sonen, en comptes de sonar com s'escriuen (*xacolata, aixís, professó, allavores, quefe*).

Un dels moments més memorables del llibre és el viatge en tren que fa Custòdia a la ciutat de Girona. En el vagó hi ha tot de personatges alegres i xerraires que li donen ocasió de fer el que el narrador anomena «observacions filològiques». Així, s'adona que els passatgers diuen *afeques, quebre, numbru, uncle, iré, eixurit, poc ho sé pas...* Fins que el seu company de viatge la informa: «Són de la banda de Figueres, sap...? Amb això ja està dit». No és estrany, doncs, que un dels passatgers pronuncii el vell adagi: «Ni

pedra rodona, ni gent de Girona». Sorpren, en canvi, que unes pàgines després sigui el mateix narrador el que, adoptant el punt de vista de la protagonista, escrigui: «L'Onyar! Aquella mena de claveguera, de comuna al descobert que els ciutadans de la Immortal s'han ben regut que els converteixin en moradors d'una segona Venècia!».

D'observacions filològiques també en fa, en el pròleg del llibre, Enric Cassasses, un dels escriptors actuals més

sensibilitzat per la llengua, i més encara pel geni de la llengua, i pel geni del lloc, i fins i tot pel lloc del geni. És ell qui ha estimulat la revifalla de l'obra d'aquest autor, reeditada a Edicions de 1984. En els tractats sobre literatura catalana, Girbal Jaume sovint no hi apareix, i encara si hi és se'l considera membre del modernisme o del romanticisme, dos moviments que ja estaven morts i enterrats quan ell escrivia. Resulta molt més fàcil d'encasellar -i, doncs, de presentar com a model i, per tant, de recomanar i reeditar- un autor com Josep Pous i Pagès perquè és un modernista de manual, encara que el tractament de la llengua que fa Eduard Girbal Jaume sigui molt superior. Tots dos comparteixen un gust per personatges dotats d'una psicologia binària -si no ets bo, ets dolent-, que avui dia trobem més pròpia del catecisme que d'una novel·la.

Vicenç Pagès Jordà és escriptor.

A Girbal Jaume se'l considera membre del modernisme o del romanticisme, dos moviments que ja estaven morts i enterrats quan ell escrivia

Benvingut, Mister Amazon

Fa uns mesos Amazon va estrenar-se a l'Estat espanyol amb una macrobotiga en línia. Van anunciar que oferirien dos milions i mig de llibres, quaranta-cinc mil dels quals en català. Naturalment, n'hi ha també en moltes altres llengües. Com passa, però, amb qualsevol llibreria convencional, Amazon ha de demanar molts dels llibres que anuncia, de manera que sovint el comprador no rep el llibre que ha comprat fins al cap de quatre o cinc dies. Si té pressa i el vol rebre en un termini de vint-i-quatre hores, ha de pagar un suplement de 2,99 euros, cosa que, a la pràctica, vol dir que li costarà quasi tres euros més car que si hagués anat en una llibreria, perquè a l'Estat espanyol la llei prohibeix vendre un llibre un cinc per cent més barat. L'avantatge, és clar, és que no s'ha de moure de casa. L'inconvenient, que no pot entrar en la llibreria, mirar què hi troba i tocar els volums. Però sembla que això només és un inconvenient per a la gent que compra llibres habitualment; no els passa el mateix, diuen, als joves, a la gent que compra llibres molt de tant en tant o a aquell públic especialitzat que necessita un títol que sap que no pot trobar a les llibreries que té a la vora. Aquests són, justament, els clients potencials d'Amazon. Vam parlar-ne fa un parell de mesos amb gent del Gremi de Llibreters, amb lectors, amb bibliotecaris i amb petits editors. Un dels llibreters va anunciar que el Gremi estava a punt d'engegar una mena d'Amazon a la catalana i que pensaven oferir-hi els llibres catalans que tenien a les llibreries o els

Miquel Pairoli

També veient els actes d'homenatge a l'escriptor Miquel Pairoli després que hagi mort es pot entendre per què no va tenir el reconeixement públic que ara tothom diu que es mereixia. He anat a més d'un d'aquests actes, generalment m'han agradat, i estic convençut que haurien complagut també a Miquel Pairoli. Les millors qualitats humanes no han dissimulat del tot els interessos, les ganes de protagonisme i les mesquineses de cadascú. I està bé que sigui així, perquè som com som i perquè som sempre també allà on érem.

que podien adquirir ràpidament als distribuïdors. Ja veurem si ho fan. Un dels bibliotecaris va parlar dels fons digitalitzats. Deia que, a casa nostra, bona part d'aquell públic especialitzat és universitari i que, si poden consultar un llibre en línia, cosa que sembla que anirà passant cada cop més, difícilment el compren. Dels joves, el tòpic diu que és difícil que comprin un llibre. Sobre els lectors esporàdics, un dels petits editors va comentar que li costava de trobar sentit al fet que una gran empresa com ara Amazon busqui la seva clientela entre la gent que no compra normalment el producte que ofereix. Però Amazon ha estat un èxit. No en dubtava ningú. Aquell editor deia que potser en el món dels llibres té sentit una empresa quan és virtual i té poc estoc i pocs treballadors, però que no en té cap que hi hagi grans grups editors amb molta gent en nòmina. Hi afegia que, d'aquí a poc, només veurem empreses virtuals, petits editors i les llibreries que resisteixen, perquè de llibres, en tot cas, se'n venen i se'n vendran pocs. Els bons negocis són en els productes que arriben a les grans masses.

perfil

Néstor Sanchiz (Sant Feliu de Guíxols, 1937) és pintor, modelador naval, artesà del suro, dibuixant, arqueòleg aficionat. «De vi no, que en sé fer», diu entre rialles tot traient-se mèrit per totes les coses que sí que sap fer, i molt bé. Inventor d'un nou sistema de fer vaixells dintre d'ampolles –«perquè el sistema normal no el coneixia»–, té el diploma d'honor i la medalla d'or com a millor modelador naval de l'Estat espanyol, i també el diploma d'honor europeu: «La medalla d'or no me la van donar perquè era requisit aportar els plànols de l'embarcació. No vaig gosar dir que els vaixells d'aquell tipus no es feien amb plànols, però el diploma sí que me'l vaig quedar».

Néstor Sanchiz, un dels millors modelistes navals del món

**CAROLA
PÉREZ-BADUA** > TEXT I FOTOS

«Has estat mai a Mart?». Això és el primer que em diu en Néstor Sanchiz quan entro a casa seva. M'espera mirant el Google Earth. Un dels seus passatemps és investigar la geografia del planeta vermell. I és que, entre –moltes– altres coses, és un apassionat de l'arqueologia, la geologia i l'antropologia. Va treballar com a tècnic al Museu d'Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols, té publicats alguns articles sobre arqueologia i sovint rep encàrrecs per dibuixar diferents tipus de sílex i pedres, per exemple del seu amic l'arqueòleg Eudald Carbonell.

No deixa de sorprendre'm la seva curiositat. No s'avorreix mai. Com se sol dir, té molt de món interior. És una d'aquelles persones que sempre que les veus t'ensenyen alguna cosa. Però no ho fa des de l'arrogància, sinó com algú que li agrada transmetre el que sap, perquè l'apassiona i ho vol compartir.

Així, passem una estona «viatjant» per Mart, mentre m'explica curiositats geològiques d'aquell planeta i n'admira les diferents textures amb la sensibilitat que només el pintor pot aportar.

Per on es comença a preguntar a algú que fa tantes coses? Em decanto pel conservador ordre cronològic. Primer, com que era artesà del suro, va començar a fer vaixells de suro dintre d'ampolles. I ho va fer per interès. No m'interpretin malament: d'interessos n'hi ha de molts tipus, i l'interès concret d'aquest ganxó era regalar-los a les noies que volia treure a ballar, als balls setmanals del Casino dels Nois.

Va continuar fent-ne a la mili; així guanyava uns diners amb els encàrrecs que li feien els seus superiors. Va ser en tornar de la mili que va començar a pintar. «Veia els quadres que s'exposaven a Sant Feliu i vaig voler provar si jo també els podia fer. Un familiar em va deixar una caixa d'olis i així vaig començar. Em vaig comprar un parell de llibres petits» –remarca, i explica que mai aconsella comprar grans llibres d'història de l'art– «per aprendre una mica la tècnica. El que pinta ha de fer art, no estudiar-lo».

I així ha estat, millorant la tècnica i pintant a l'oli durant més de quaranta anys. Ara només es dedica a l'aquarel·la.

Feia vaixells de suro dintre d'ampolles per regalar-los a les noies que volia treure a ballar, als balls setmanals del Casino dels Nois

Participa cada setmana en un o dos concursos de pintura ràpida. Tots els caps de setmana marxa amb el seu Terrano cap als diferents concursos que es fan al llarg de la geografia catalana i espanyola. Quasi sempre guanya. D'aquesta manera ha trobat una manera de guanyar-se uns calerons –ben bons, per cert– per reforçar una mica la pensió.

La seva rutina, doncs, consisteix a passar la setmana preparant les teles –«les mullo perquè quedin ben tibades»– i bastides, i altres coses –disculpeu, secret professional– i els caps de setmana desplaçant-se a diferents pobles. «Participo en uns seixanta concursos l'any», assegura. Si l'any té 52 setmanes, calculin. Astúries, Andalusia, Extremadura i Castella són els últims paisatges de les Espanyes que ha estat pintant. Compara la seva feina amb la d'un fotògraf: anar un pas més enllà i capturar indrets poc típics. I sobretot el cel. «He aconseguit ser bastant bo pintant cels amb núvols», assegura.

Tot parlant de pintura, es mostra una mica decebut pel poc reconeixement que sempre ha tingut a la seva ciutat. El seu pare era anarcosindicalista i va morir quan la seva mare estava embarassada d'ell. De petit va patir l'exclusió per part de les famílies benestants, que impediien als seus fills jugar amb ell, o li barraven el pas al cinema.⁽¹⁾ I creu que aquest passat familiar deu tenir alguna relació amb la seva poca integració dins el món pictòric guixolenc. «Ho tinc tot apuntat: cada any exposava a Lloret i a Sant Feliu de Guíxols. A Lloret, el 75% dels quadres els compraven gent de Lloret, i la resta estrangers i estieujants. A Sant Feliu, tot el contrari, la immensa majoria me'ls comprava gent de Barcelona o estrangers. I quan jo deia que els de Sant Feliu mai em compraven quadres em titllaven de paranoic, fins que vaig començar a fer números amb els meus blocs. L'única explicació que hi trobo és el passat de la família».

Mentre anem baixant al seu taller, em mostra algunes de les peces més curioses de la seva col·lecció de fòssils i minerals, que té exposada arreu de les parets de casa seva. I, en veure els

quadres que pinta, no puc deixar de pensar en William Turner i la llum que transmeten les seves obres. Els cels ennuvolats que pinta Néstor Sanchiz també posseeixen aquella claredat indescriptible. M'ensenya les pintures tot recalcant que «normalment, els quadres que tenen els pintors són els que no han venut i, per tant, mai són els millors». En el seu cas, són les obres que no han guanyat els primers premis, perquè aquestes se les queden els ajuntaments, tot i que algunes de les que m'ensenya sí que han estat premiades.

Com que la pintura la crea a l'aire lliure, no té un lloc destacat al seu taller, espai que sí que té la seva taula de mestre surer i modelador naval. «Ara, la pintura és el que més ocupa el meu temps; de vaixells només en faig per encàrrec». Tot i així, em mostra les seves eines, artefactes inventats per ell per pura necessitat quan es trobava amb algun impediment i no sabia com superar-lo. Veig uns ganivets únics i molt afilats i, quan li pregunto sobre el seu origen, es mostra reticent i em diu que saber trobar les eines també forma part de l'ofici d'artesà. D'acord. I mentre m'explica detalladament com es treballa el suro i, mitjançant un reportatge fotogràfic, enumera tots els passos i les dificultats amb què es va trobar quan feia el vaixell més difícil que ha fet mai, es pregunta qui continuarà la seva labor, a qui podrà transmetre tots aquests coneixements. Tant de bo el seu nét, Ricard, de tretze anys, que ara mateix és a dalt mirant els *Simpsons*, baixi algun dia al taller del seu avi a preguntar-li on pot trobar aquells ganivets.

Carola Pérez-Badua és advocada i periodista.

(1) Néstor Sanchiz va escriure un capítol sobre els nens de la postguerra al llibre *Memòria de la postguerra (1940-1960)*, d'Àngel Jiménez (Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols / Diputació de Girona, 2005), que es pot descarregar des del web de l'Arxiu Municipal: http://www.guixols.cat/web/files/arxiu/2005pd_arxiu_jimenez_memoria_postguerra_guixols.pdf.

Els cels ennuvolats que pinta Néstor Sanchiz posseeixen aquella claredat indescriptible dels quadres de Turner

La pintora **Ángeles Santos** (1911) i l'historiador de l'art i poeta **Rafael Santos Torroella** (1914-2002), germans, van néixer a Portbou, aquest particular poble de frontera amb el qual, tot i marxar-ne aviat, van mantenir sempre un fort sentit d'arrelament i un gran orgull de pertinença. Tots dos formen part d'una generació d'intel·lectuals i artistes que va conuiu perfectament entre les cultures catalana i castellana. Aquesta doble adscripció estava reforçada tant per la genealogia familiar –pare de Salamanca i mare del l'Empordà– com pel fet de viure alternativament en diversos punts de la península.

>> Passeig de mar de Portbou, c. 1920.

Els Santos

Ángeles, la pintora,

>> *Ángeles i Rafael a Arenys de Mar, el 1968.*

Van compartir una infància i una adolescència nòmades que els van dur de trànsit per moltes ciutats de la geografia espanyola, on no s'hi quedaven mai més de tres o quatre anys, tot seguint el pare, un funcionari de duanes. Els seus referents, doncs, eren la pròpia família, especialment nombrosa, i el segur retorn a Portbou, gairebé sempre en tren, on la finca de l'avi matern aixoplugava els membres del clan cada estiu i sempre que convenia.

ARXIU M. I. RST

>> *Ángeles i Rafael a la casa del seu avi a Portbou, c. 1926.*

Torroella

i Rafael, l'intel·lectual

Angeles Santa

El relat de les respectives biografies dels germans Santos Torroella coincideix molt sovint en els àmbits domèstic, familiar i d'amistats, i com que tots dos es dedicaven professionalment al món de l'art, es van relacionar amb freqüència. Amb tot, podem definir el trajecte de l'Ángeles com a concèntric, i el de Rafael com a lineal. I hi ha una diferència enorme en la manera com han format part de la cultura del nostre país i en la mirada que s'ha projectat sobre ells i el seu llegat artístic i intel·lectual.

Ángeles va començar a pintar de ben jove, amb 16 anys, i ho va fer explosivament, amb una tècnica i una imaginació que no semblaven pròpies d'una noia adolescent de províncies. Ramon Gómez de la Serna, Ernesto Giménez Caballero o José María de Cossío li van dedicar uns elogis tan afalagadors que la van situar al bell cim dels moviments artístics d'avantguarda dels anys 30 a l'Estat Espanyol, fins i tot en l'àmbit internacional, al costat de Maruja Mallo, Remedios Varo o Olga Sacharoff. Però tot i que la van esperar a seguir, aquell prometedor recorregut es va estroncar arran d'una crisi personal. El seu casament i la seva posterior separació física del marit –el pintor Emili Grau Sala– durant la guerra, el naixement del seu fill i la situació familiar van tenir un paper decisiu en un canvi de tendència en la seva pintura. S'acabà l'etapa pictòrica que la va situar entre les primeres dones pintores del segle xx i se n'obrí una altra, més plàcida però menys arriscada. Encara avui, una Ángeles centenària assegura que si ha viscut tants anys ha estat per la seva infantesa al costat del mar de Portbou.

<< Autoretrat, 1928. Oli sobre tela, 62 x 44 cm.
 Ángeles Santos el va pintar quan tenia 17 anys.

La trajectòria de Rafael és més progressiva, tot i que es va veure estroncada també per la guerra civil. La seva eclosió va tenir lloc a partir dels anys 50 com a historiador de l'art, activista cultural (fundador de revistes i editorials, impulsor de trobades d'intel·lectuals i de centres museístics), poeta i columnista de premsa. I encara a estones trobades es dedicà a l'aquarel·la i va arribar a fer diverses exposicions. Juntament amb Alexandre Cirici Pellicer i Juan Eduardo Cirlot es convertí en el gran crític d'art de Catalunya durant els anys més difícils de la dictadura. En el tram final de la seva vida el va absorbir la dedicació a l'estudi de l'obra i la biografia de Salvador Dalí, de qui esdevingué un dels màxims especialistes, i aquest va ser un altre element que el va unir al seu Empordà natal.

L'objectiu d'aquest dossier és donar-los a conèixer a través de la complicitat i l'experiència viscuda d'algunes de les persones que hi van compartir llargues estones i van treballar molt a prop seu. Les imatges de l'arxiu familiar ens han estat cedides molt amablement per Maite Bermejo, la vídua de Rafael, que, amb una infatigable memòria i una persistència activa, manté viu el record de la família Santos Torroella i ens obre les portes de casa seva i del seu arxiu sempre que li demanem i de bon grat. Les imatges d'obra i el complement d'algunes informacions personals les devem a Julián Grau Santos, el fill pintor de l'Ángeles. Per a tots ells, el nostre més sincer agraïment.

Anna Capella Molas és historiadora de l'art i directora del Museu de l'Empordà de Figueres.

El meteor Angelita

Un fenomen al marge de la geografia

L'esclat d'Ángeles Santos Torroella (Portbou, 1911) no es va donar a Barcelona, Girona o Figueres, com altres pintors empordanesos, sinó a Valladolid, entre 1928 i 1930, en un ambient i amb una producció que tenien poc a veure amb la pintura catalana o amb els intents avantgardistes que s'estaven generant a Catalunya en connexió directa amb París.

JOSEP CASAMARTINA I PARASSOLS > TEXT

>> Butlletí de l'Agrupament Escolar, any II, Barcelona, 1930. Text i dibuixos d'Ángeles Santos.

L'any 1928, Ángeles Santos era molt jove. La seva vida transcorria entre l'estimat Portbou, on passava els estius amb els avis materns, i Valladolid, on vivia llavors amb la seva família, després d'una llarga temporada entre Huelva i Sevilla i abans d'una altra a Sant Sebastià. El seu pare era funcionari, agent de duana, i cada tres o quatre anys el traslladaven de destí, tal com era norma a l'època perquè no es generessin complicitats amb la gent que traslladava materials diversos d'un país a l'altre. Alguns dels primers quadres d'Ángeles Santos, com *La tia Marieta* o *Nens al jardí*, van ser pintats a Portbou l'estiu de 1928, però on van ser celebrats i on van tenir continuïtat fins a cristal·litzar en les dues obres principals de l'autora, *Un món* i *Tertúlia*, va ser a la capital castellana a partir de la tardor del mateix any, un fet que no sempre s'ha tingut en compte. Fins i tot a la mateixa ciutat del Pisuerga es va oblidar totalment aquella noieta prodigiosa que s'anomenava Angelita Santos i que havia omplert pàgines del diari local *El Norte de Castilla*. A la capital castellana no se'n recuperà el rastre fins al 2003, amb la retrospectiva organit-

zada al Museo de Arte Contemporáneo Español Patio Herreriano.

Durant els anys vint i principi dels trenta del segle passat, Valladolid era un indret tancat en la vida de províncies, entre el món militar i el religiós, però simultàniament també vivia una gran efervescència cultural gràcies a alguns personatges molt destacats, com el pintor anglès Cristóbal Hall, que s'hi havia instal·lat, els poetes Jorge Guillén i Francisco Pino, junt amb Emilio Gómez Orbaneja o José María Luelmo, el músic Félix Antonio i, sobretot, els tres germans de Cossío: Francisco, escriptor i periodista i director del Museo Nacional de Escultura; José María, poeta i editor, membre tangencial de la Generació del 27, i Mariano, que havia estudiat la carrera d'arquitecte però va acabar dedicant-se a la pintura. La jove Ángeles Santos, Angelita, es va impregnar d'aquell univers dels grans que l'envoltava, amb el sorprenent vistiplau del seu pare, que l'acompanyava sempre a les tertúlies o al cinema, i així va produir una sèrie d'obres admirables que van transcendir l'àmbit local per ser celebrades a Madrid, en un moment en què la capital espanyola finalment pujava al tren de la modernitat.

La jove Ángeles Santos es va impregnar d'aquell univers dels grans que l'envoltava, amb el vistiplau del seu pare, que l'acompanyava a les tertúlies o al cinema

>> **Tertúlia, 1929.**
Oli sobre tela, 130 x 193 cm.

Pintura i supervivència

En poc menys de dos anys, de l'estiu de 1928 a la primavera de 1930, Angelita va produir uns seixanta olis, dels quals només se'n conserva gairebé la meitat. La resta s'han perdut o els va cobrir ella mateixa posteriorment, pintant-hi al damunt altres obres, amb l'afany d'esborrar un passat tan gloriós com finalment poc agradable. L'obsessió per la pintura, el reconeixement unànim a Valladolid i a Madrid i el contacte amb els ambients d'avantguarda d'una ciutat i l'altra van propiciar una maduresa precoç i els anhels de llibertat en Angelita fins que es va plantejar escapar-se de casa i, sembla ser, tirar-se al riu. Els seus pares, que curiosament l'havien deixat fer, i fins i tot l'havien ajudat en l'aventura creativa, espantats, li van imposar la reclusió en una residència psiquiàtrica,

aconsellats per un metge amic dels Santos. Aquest episodi, breu però traumàtic, va ser transcendental en la vida i la producció d'Ángeles Santos. Un cop fora de la clínica, i després d'una breu estada a Sant Sebastià, la família va allunyar-la ràpidament de l'ambient artístic més modern i la va enviar a Portbou i Olot, amb els seus cosins catalans.

Angelita va deixar de treballar durant gairebé quatre anys, i quan finalment hi va tornar ja no pintava com abans, ni ho va fer mai més. Tot això coincidia amb un canvi d'orientació del realisme màgic espanyol, i també del català, cap a una estètica més convencional, amb l'allunyament d'una posició més propera a l'avantguarda per emmotllar-se a un gust més comercial. Molts artistes van fer aquest procés, tant en l'àmbit català –com ara Josep de Togo-

Ángeles Santos començà a fer exposicions a Barcelona i va rebre l'acceptació de la crítica catalana de l'època. Però la Guerra Civil li va canviar la vida

ARXIU M. I. RST

>> *A Portbou, amics i cosins d'Ángeles i Rafael, 1935. Drets: Emili Grau Sala, Ángeles Santos Torroella, Marina Moradell Vera i Joan Soler Torroella. Asseguts: Anita Fayos Torroella, Rosa Soler Torroella, Rafael Santos Torroella i Ricardín Fayos Torroella.*

res, Francesc Domingo, Alfred Sisquella, Pere Pruna o Joan Rebull – com en l'espanyol – com Timoteo Pérez Rubio, Benjamín Palencia o Gregorio Prieto, entre molts altres-. Però el cas d'Ángeles Santos s'anticipà tres o quatre anys a la resta i coincidí tràgicament amb el cop brusc de l'internat i el seu posterior segrest intel·lectual. Cap on hauria tirat Angelita si no hagués patit aquell trencament sobtat? No ho sabrem mai, però les darreres obres pintades just abans del fatídic succés –*La nena morta*, *Nens i plantes*, la desapareguda *Nenes fent música* o la destruïda *Persona oberta*– són colpidores i apunten cap a un expressionisme bàrbar i dramàtic.

Oblit i recuperació

El retrobament amb la pintura per part d'Angelita va íntimament lligat amb el seu descobriment d'Emili Grau Sala (Barcelona, 1911 - Sitges, 1975). La pintora va copsar en els quadres feliços d'ell l'antítesi del que havia estat ella i la seva obra passada. El 1934 comença la dilatada segona època d'Ángeles Santos, que arriba fins que deixà de pintar, l'octubre del 2008, amb una producció inter-

mitent però abundant. En aquesta segona etapa Catalunya va ser essencial: Ángeles Santos començà a fer exposicions a Barcelona, en temps de la República, i va rebre l'acceptació de la crítica catalana de l'època. Però la Guerra Civil li va tornar a canviar la vida. Poc després de casada amb Grau Sala, i mentre esperaven el seu primer i únic fill, Julián, Ángeles va decidir no seguir el marit a l'exili i se'n va anar a viure de nou amb els pares, que llavors s'estaven a Osca perquè el pare treballava a l'estació de Canfranch. Va ser una altra decisió crucial, transcendental, però aquesta vegada decidida per ella mateixa. Ja mai ningú no va poder tornar a imposar-li res i sempre més va fer el que va voler, travessant qualsevol obstacle amb una voluntat de ferro. La pintura posterior d'Ángeles Santos també la va crear sense condicionants externs, pintant sempre el que volia, i al final acabà venent bé els seus quadres de flors, infants i paisatges, sobretot entre Sitges i Madrid, on va trobar i encara té bons marxants addictes.

El fulgor de l'èxit fulgurant de la primera Angelita, la val·lisoletana, no va arribar a Catalunya al seu moment, perquè el fenomen quedava massa lluny i no es va entendre. Només Joaquim Nubiola, estudiant de medicina i llavors crític d'art que impulsava el modern *Butlletí de l'Agrupament Escolar*, va seguir amb interès la producció sorprenent de la jove pintora a la ciutat castellana. Però la recuperació d'aquell moment de gràcia, que havia caigut en l'oblit més profund també a Madrid, no es va produir fins al cap de més de trenta anys, precisament a Barcelona.

Angelita i Rafael

En aquest redescobriment definitiu hi va tenir un paper essencial el germà petit d'Angelita, Rafael Santos Torroella, un dels crítics d'art més importants del moment. El magnífic *Autoretrat* de 1928 va ser presentat a Barcelona l'any 1966 al Col·legi d'Arquitectes, en una exposició dedicada a autoretrats de pintors famosos. Poc després, instada també per Rafael, Ángeles Santos participà al Salón Femenino de Arte Actual, celebrat igualment a la capital catalana, i on presentà obres del període 1928-1930, entre les quals figuraven *La nena morta* i *Un món*.

Va ser llavors que Rafael Santos Torroella va publicar un article a *El Noticiero Uni-*

Amb els anys, l'obra d'Angelita es va vindicar com un patrimoni de l'Empordà i s'inclogué en el seu pletòric nucli surrealista

ARXIU M I RST

La «filosofia del cor» o la recerca del que hi ha darrere les coses

Una aproximació sintètica a la biografia intel·lectual de Rafael Santos Torroella

Rafael Santos Torroella va representar un model renovat de l'ideal humanístic, però adaptat als temps moderns. Va ser un home polifacètic, cruïlla de sabers i activitats molt diversos. El que aquí es proposa és una exploració del sentit íntim d'aquesta pluralitat, alhora que es contextualitza la seva contribució.

JAUME VIDAL OLIVERAS > TEXT

>> *Rafael Santos Torroella.*
Autoretrat, 1981.
Llapis sobre paper,
31,4 x 24,5 cm.

Com una estrella de mar, que mou els seus braços en diferents direccions: és la imatge amb què Jaime Brihuega, a *El Cultural*, (*El Mundo*, 25/9/2003) va definir el model d'intel·lectual que representa Rafael Santos Torroella. Poeta, artista, crític i historiador de l'art, professor, col·leccionista, editor, gestor cultural..., va ser un humanista en el sentit més planer d'aquesta paraula. Tot i això, Santos Torroella se sentia fonamentalment un poeta. Ell parlava de la poesia com una «filosofia del cor», és a dir, com una clau per penetrar el secret de les coses, una manera d'atansar-nos –en termes emocionals– a allò que resta ocult sota la crosta... Així era el poeta, però així era també el crític d'art, l'investigador, l'artista o el professor, activitats que, interrelacionades, Santos Torroella va desenvolupar simultàniament. En aquest sentit, el seu treball, en les seves diverses facetes, va consistir a descobrir i fer accessible allò que passa desapercebut.

Però què vol dir, avui dia, ser poeta? En un món com és l'artístic, cada vegada més professionalitzat i que exigeix productivitat a l'intel·lectual, la poesia no sembla tenir-hi cabuda. Aquesta és la raó per la qual Santos Torroella va ampliar la seva activitat més enllà de l'estricta escriptura. La multiplicat de les seves tasques responia, en certa manera, a una recerca de «funcionalitat social» per al poeta. Això significava desdoblar-se en comportaments diversos, des de l'ensenyament a la crítica o la gestió cultural, encara que totes aquestes facetes responguessin sempre a una mateixa motivació.

Més encara: Santos Torroella formava part d'una generació per a la qual la cultura té un valor ètic o moral, i això implica una responsabilitat i un compromís de l'intel·lectual amb la societat. D'aquí la seva necessitat d'intervenir i construir un espai més enllà de l'escriptura, per limitat que fos aquest espai i les conseqüències d'aquesta intervenció.

Va ser un humanista en el sentit més planer d'aquesta paraula. Tot i això, Santos Torroella se sentia fonamentalment un poeta

>> *Rafael Santos Torroella amb Salvador Dalí i René Metras a Portlligat, l'any 1948.*

La construcció d'un espai cultural

Santos Torroella s'havia format en el període de la República i des d'aleshores mantenia contactes amb els cercles culturals més inquietos del país. Alguns d'aquests contactes sorgiren espontàniament gràcies a la projecció de la seva germana, la pintora Ángeles Santos, sobretot a partir de l'impacte que causà el seu quadre *El món* al Salón de Otoño de Madrid de 1929. Aquest extraordinari succés va provocar que la casa familiar fos freqüentada per figures com Gómez de la Serna, Giménez Caballero, Ricardo Baroja, Jorge Guillén, Cossío... Totes aquestes personalitats serviren d'estímul al jove escriptor. A més, van ser importants en la seva formació els freqüents canvis de residència de la família, que li van servir per entrar en contacte amb els diferents cercles culturals de la geografia espanyola; o també els seus anys universitaris a Valladolid i, després, l'experiència de Barcelona. Tot i això, hi havia en aquesta xarxa d'influències un baix continu: l'escriptura. Més encara, en aquest període de la preguerra es van definir les seves referències intel·lectuals: Generació del 27, surrealisme, Salvador Dalí...

Però tot aquest itinerari va ser truncat per la dolorosa experiència de la Guerra

Civil. Santos Torroella s'hi va implicar des del bàndol republicà. Hi ha una dimensió dramàtica en aquells intel·lectuals que foren derrotats: el seu no va ser tan sols un fracàs polític, sinó també cultural. La victòria franquista es va convertir en una mena de negació dels ideals il·lustrats que –potser ingènuament, però amb molt d'entusiasme– havien defensat. La postguerra es va mostrar com una mena de terra cremada, un espai buit i desarticulat que, malgrat tot, calia reconstruir.

En aquest difícil context, Santos Torroella hi va exercir un paper clau. El seu mèrit consisteix a haver protagonitzat els primers passos vers la normalització cultural. Algunes d'aquestes iniciatives van ser un cop d'audàcia, i altres van tenir el suport institucional dels sectors més oberturistes del Règim, aspectes que no podem aprofundir en aquest article. Sí que interessa assenyalar, però, que entre el final dels anys quaranta i el principi dels cinquanta, Santos Torroella va ser responsable de tota una sèrie de capítols que marcaren la vida cultural espanyola: l'Editorial Còlalto, l'Escuela de Altamira, la Triennial de Milà i els Congresos de Poesía.

Al principi, Santos Torroella intenta professionalitzar-se com a escriptor, un

>> *Anna Maria Dalí i Rafael Santos Torroella a Cadaqués, l'any 1948.*

Hi ha una dimensió dramàtica en aquells intel·lectuals que foren derrotats a la guerra: el seu no va ser tan sols un fracàs polític, sinó també cultural

projecte que, en el context de la postguerra, esdevé impossible. Fou aleshores que va iniciar l'aventura editorial de Cobalto, que tantes conseqüències va tenir. Sota el segell Cobalto –editorial fundada, juntament amb Josep Maria Junoy, el 1947–, s'editaren el primer estudi sobre el surrealisme (1948), les monografies pioneres sobre Salvador Dalí (1948) i Joan Miró (1949) o el primer llibre sobre García Lorca (1950) després de la Guerra Civil. No cal dir que, en el context del primer franquisme, el fet de dedicar-se a l'art d'avantguarda o editar en català –com fou el cas del llibre *Em va fer Joan Brossa* (1951)–, a part d'arriscat, no s'identificava precisament amb la cultura oficial. D'altra banda, en un clima d'atonía cultural com el d'aquells anys, l'Editorial Cobalto es va convertir –i això és molt important– en una plataforma de dinamització cultural que va atreure i aglutinar al seu entorn els sectors més inquietos. Efectivament, episodi aïllat i excepcional a l'època, l'editorial de Santos Torroella va ser l'origen d'iniciatives i associacions, com la publicació *Cobalto 49* o el Club 49, que van continuar amb el compromís de promoure la cultura d'innovació.

Un primer episodi vinculat a l'Editorial Cobalto va ser l'Escuela de Altamira, que, com és sabut, va consistir en uns encontres

d'intel·lectuals i artistes realitzats a Santillana del Mar entre 1949 i 1950. Promoguts per l'artista Mathias Goeritz, en sintonia amb Santos Torroella, van significar els primers debats públics –i amb suport institucional– en què es tractà la problemàtica de l'art contemporani i en què van participar sectors i generacions molt diversos implicats en l'avantguarda. Un episodi com aquest hauria estat impossible sense l'Editorial Cobalto. En aquest sentit, la correspondència entre Goeritz i Santos Torroella no deixa dubtes sobre el paper central d'aquest últim en la ideació i gestació de l'Escuela de Altamira.

Un altre capítol lligat a Cobalto va ser la IX Triennial de Milà (1951). Juntament amb l'arquitecte José Antonio Coderch, amb qui mantingué des d'aleshores una particular amistat, Santos Torroella va ser responsable del pavelló espanyol en aquest certamen internacional. El pavelló, que interrelacionava l'art popular i l'art romànic amb l'art d'avantguarda –molt en sintonia amb les inquietuds del moment– i que es presentava amb un disseny molt acurat, va significar una fita en la història de la participació espanyola. D'una part, era la primera vegada que s'exposava art d'avantguarda a l'exterior, i de l'altra, el pavelló va obtenir, per primer cop, una distinció especial en un certamen d'aquest tipus.

Ara bé, un dels episodis més significatius de la postguerra van ser els Congressos de Poesía celebrats en 1952, 1953 i 1954, la iniciativa i l'organització dels quals correspon a Santos Torroella (per aprofundir sobre aquest tema, vegeu Jordi Amat, *Las voces del diálogo. Poesía y política en el medio siglo*). La seva significació rau en el fet que va ser el primer punt d'encontre entre intel·lectuals espanyols i catalans després de la Guerra Civil. Dit d'una altra manera, els congressos significaren el reconeixement de les anomenades *llengües regionals* en l'encara difícil context del primer franquisme. A ningú se li escapa que en els congressos, igual que en l'Escuela de Altamira o en la Triennial de Milà, hi havia una dimensió política. Tot i això, cal observar les activitats de Santos Torroella com una aposta per la cultura en un sentit més ampli, des d'una perspectiva humanista, és a dir, per la cultura com a valor moral, com un espai de llibertat i de trobada.

>> **Rafael Santos Torroella i Benjamin Peret asseguts al sofà de casa del primer, i amb el quadre d'Ángeles Santos Torroella *La nena morta* (1930), que encara avui presideix el saló.**

ARXIU M.I. RST

Sota el segell Cobalto es van editar les primeres monografies sobre Salvador Dalí (1948), Joan Miró (1949) o García Lorca (1950) després de la Guerra Civil

El crític i l'historiador de l'art

Al marge de la seva activitat com a gestor, des dels anys 60 i fins als 90 Santos Torroella va desenvolupar una tasca molt important com a crític i historiador de l'art, activitat que, com la poesia, per a ell significava sobretot la voluntat de penetrar el secret de les coses. Es tracta, en definitiva, de la seva «filosofia del cor».

Com a crític, Santos Torroella és, juntament amb Juan Eduardo Cirlot i Alexandre Cirici, una de les plomes més importants de la segona meitat del segle xx. Francesc Fontbona (*Butlletí de la RACBA*, xvi, Barcelona, 2002) explica que Santos Torroella va ser, sobretot, un creador d'opinió i que, llegits avui, els seus articles guanyen amb el pas del temps; i això perquè el seu criteri, molt personal, no estava subjecte a les modes ni a les posicions dogmàtiques i polítiques de l'època. Amb un profund coneixement de l'art contemporani, s'interessava igualment per l'art de recerca i per altres manifestacions, amb un criteri molt ampli, comprensiu i independent. Un altre aspecte que distingia les seves cròniques era la documentació i la informació inèdita, tret que fa que, sovint, la seva activitat com a crític se solapi amb la d'historiador. Les seves crítiques eren alguna cosa més que una aproximació impressionista al fet estètic.

Un altre element a tenir en compte en relació amb la seva tasca com a crític és, com apunta Francesc Fontbona, les relacions molt estretes que va mantenir amb artistes com Joan Hernández Pijuan, Xavier Corberó, Antoni Tàpies... Més encara, com a professor de l'Escola de Belles Arts de Sant Jordi exercí una tasca orientadora sobre els joves artistes, en particular la generació dels Artigau, Arranz Bravo, Bartolozzi, Llimós, Gerard Sala, Serra de Rivera... que representaven una alternativa a l'informalisme.

Goya, Picabia, Gargallo, Miró, Néstor i, molt especialment, Dalí interessaren al Santos Torroella historiador. Sobre ells va escriure extensament, i va aportar nous horitzons. Ara bé, de la mateixa manera que com a gestor va haver de construir el seu propi espai cultural, també com a historiador Santos Torroella hagué d'«inventar-se» i renovar la disciplina de la història de l'art a partir del no-res. En certa ocasió va manifestar que per a la seva generació ha-

ARXIU M.I.R.S.T.

via estat molt important el coneixement de Wölfflin, els *Conceptos fundamentales de la historia del arte* del qual es van difondre a Espanya cap als anys vint. Els anàlisis formals de Wölfflin –explicava Santos– aportaven pautes a les quals es podia agafar l'historiador, basant-se en els conceptes d'estil i forma. Però amb això estava manifestant, al mateix temps, la precarietat d'instruments de l'historiador de l'art per adreçar-se a l'art contemporani. Wölfflin representa la visualitat, és a dir, l'art com a pura forma. Tot i la seva contribució, resulta insuficient per atansar-se a determinats tipus d'art contemporani. És per aquesta raó que Santos Torroella va haver d'elaborar un mètode personal i una manera de fer pròpia per a l'estudi de l'art.

Ell mateix explicava que es va apropar a Salvador Dalí perquè en aquest hi havia unes imatges estranyes, terriblement inquietants i hermètiques, que l'obsessionaven. Però com interpretar-les? Aquí l'anàlisi formal resultava insuficient. Amb una sòlida formació acadèmica, Santos Torroella s'adreça a la imatge a partir de fons documentals que fan parlar la pintura muda. Val a dir que, des de la fundació moderna de la disciplina, l'historiador de l'art sempre

>> *Rafael Santos Torroella, Antoni Tàpies, Rafael Alberti i l'impressor revisant les proves de llibre Retornos, a casa del primer, el 12 de maig de 1977.*

Com a crític, Santos Torroella és, juntament amb Juan Eduardo Cirlot i Alexandre Cirici, una de les plomes més importants de la segona meitat del segle xx

ha treballat sobre documents i textos. Però quan Santos Torroella començà la seva trajectòria, en l'àmbit de l'art contemporani no hi havia altra cosa –o poc més– que les anàlisis visuals de Wölfflin. Ell va haver de bastir un corpus documental fins aleshores inexistent: aquesta és una de les seves contribucions a la història de l'art contemporani. La seva valuosa biblioteca-arxiu, que aplegava llibres, revistes, correspondència i altra documentació, ampliada constantment, tenia una raó de ser: responia a la necessitat de disposar d'uns instruments de treball. El document és l'eina que ha de permetre escrutar l'obra d'art. En aquest sentit, una de les seves aportacions a la recerca històrica van ser els seus epistolaris, rigorosament anotats i ordenats: el de Salvador Dalí a J. V. Foix, el de Dalí a García Lorca, el de Dalí a Pepín Bello, el de René Crevel a Gala, el de Francis Picabia a Josep Dalmau, el de Joan Miró a Josep Dalmau... Aquests epistolaris van ser el punt de partida per a una aproximació inèdita a certs aspectes de l'univers Dalí i de l'art contemporani. Es tracta d'una mena de clau per penetrar el secret de les coses.

Aquesta fascinació pel document no es reduïa a un simple positivisme. José Francisco Yvars, al seu article del catàleg de l'exposició *Rafael Santos Torroella. En los márgenes de la poesía y el arte* (Residencia de Estudiantes y Círculo de Bellas Artes, Madrid, 2003), resumeix així la talla polièdrica de Santos Torroella: «Les arrels de la seva

personalitat intel·lectual les endevinem ràpidament: una cultura essencial, sense limitacions doctrinàries, sense la beateria del mètode ni l'obstinació d'un sistema totalitzador; una documentació escrupolosa i exhaustiva en la mesura del possible, però entesa des d'un punt de vista radial, atent a l'espectre de la dada artística, i una admirable agudesa interpretativa al servei de la curiositat».

Ja s'ha dit abans que Santos Torroella s'interessà per Joan Miró. No podia ser d'altra manera: com apunta Yvars, l'artista català era un «desafiament de poesia visual que no podia deixar indiferent a Santos». Igualment s'interessà per Dalí, l'altre gran referent de la modernitat, del qual Santos passa per ser un dels grans especialistes mundials. Dalí, una mena de laberint infinit, era un repte encara més difícil, al qual Santos s'enfrontà amb un sòlid corpus documental elaborat per ell mateix i un coneixement profund de la literatura freudiana. *La miel es más dulce que la sangre* (1984), un dels seus llibres més significatius, és una aventura que consisteix en l'anàlisi d'un motiu iconogràfic, la mà, que es desplega en multitud de direccions. En tot cas, és un exemple d'aquella dita de G. K. Chesterton –ell mateix crític d'art abans que escriptor– segons la qual el crític és el detectiu que va seguint i interpretant les pistes per arribar al criminal, que és l'artista.

Jaume Vidal Oliveras és crític i historiador de l'art.

>> *El mosso d'espases de Mario Cabré, Joan Miró i Rafael Santos Torroella, darrere una barrera de la Monumental de Barcelona, l'any 1950.*

Una de les seves aportacions van ser els epistolaris, rigorosament anotats i ordenats: el de Dalí a J. V. Foix, el de Dalí a García Lorca, el de Dalí a Pepín Bello

J. NOVELL. FONDS EMB. INSPA. CENTRE DE LA IMATGE. DIPUTACIÓ DE GIRONA

L'accent portbouenc dels Torroella

La infància empordanesa d'Ángeles i Rafael va perdurar en les seves vides i en la seva obra

Ángeles i Rafael Santos Torroella van néixer a Portbou i van passar en aquest poble els primers anys de la seva infància. Tot i que la família va fer després un periple per tot Espanya, seguint els destins del pare funcionari, cada estiu tornaven a la casa de l'avi matern, Rafael Torroella, un personatge clau en la història del poble, republicà radical i alcalde durant vint anys. Aquest lligam sentimental es farà extensiu a tot a l'Empordà i es reflectirà en l'obra creativa dels dos germans, però sobretot en el seu enyorament declarat del cel i del mar d'aquest racó fronterer.

>> *Vista parcial del passeig Morayta, de Portbou.*

JOSEP PLAYÀ I MASET > TEXT

Angeles (1911) i Rafael Santos Torroella (1914-2002) eren els dos germans grans d'un total de vuit i els únics de la família que van néixer a Portbou. Hi visqueren poc temps perquè el seu pare, Julián Santos Estévez, funcionari de duanes, anava rodant per tot Espanya en freqüents trasllats i la família el seguia arreu. Però cada estiu tornaven a la casa natal, la de la mare, Aurèlia Torroella Rodeja, i dels avis, i al llarg de les seves vides hi passaren llargues temporades. «Sóc nascut aquí, vora aquesta mar, arran mateix d'ella, mar a la qual ja sempre més hauria de quedar entranyablement vinculat. I pel fet mateix de viure lluny des de fa tant i tant de temps, a mesura que van passant els anys m'enyoro més, com l'etern emigrant de la cançó, d'aquestes platges, d'aquests penya-segats, de tots aquests indrets que, per a mi, sempre seran els de la meva infantesa i la meva joventut», va proclamar Rafael el dia que el convidaren a

fer el pregó de la festa major de Portbou, el 27 de juliol de 1987. I com si d'un diàleg es tractés, en una reflexió recollida al llibre de Vinyet Panyella dedicat a la pintora (*Ángeles Santos*, I. G. Viladot, Barcelona, 1992), Ángeles va afirmar: «La meva infantesa va durar molt de temps [...] Portbou era el paradís. Pensava que la vida havia de durar sempre sota aquell cel tan alt i tan blau. Tenia la sensació que la vida era eterna».

Tots dos germans es van sentir sempre molt atrets per Portbou i l'Empordà, encara que el periple familiar els va dur a Huelva, Valladolid, Salamanca, Sant Sebastià, Osca, Madrid, Barcelona... Ángeles tornà temporalment a Figueres cap al 1948, i a Portbou, on va viure més de deu anys. Després es retrobà amb el seu marit, Emili Grau Sala, amb qui s'havia casat el 1936 i separat durant la guerra, i tots dos van viure entre Barcelona, Sitges, París i Perpinyà. També van passar dos estius a Cadaqués, dels quals la pintora va deixar testimoni a través de diverses aquarel·les.

«Sóc nascut aquí, vora aquesta mar, arran mateix d'ella, mar a la qual ja sempre més hauria de quedar entranyablement vinculat» (Rafael Santos)

MNCARS, MADRID

Rafael es casà amb María Teresa Bermejo l'any 1950 i s'instal·là a Barcelona, sense deixar de visitar periòdicament Portbou. Va estiuar els anys 50 a Llançà, l'Estartit, el Port de la Selva i Espolla, i més tard es va comprar un petit apartament a Cadaqués, dissenyat pel seu amic l'arquitecte José Antonio Coderch. També va freqüentar altres indrets de l'Empordà, com Figueres, Agullana, Darnius, l'Escala o Garriguella, llocs que apareixen esmentats en els seus poemes.

Rafael solia dir que havia heretat el caràcter de frontera: mare de Portbou, al costat de França, i pare de Saucelle de la Ribera (Salamanca), a tocar de Portugal. Aquesta ubiqüitat familiar podria explicar que sempre li agradés fer el paper de pont, fos entre la cultura catalana i la castellana, entre el franquisme més tolerant i l'oposició democràtica, entre l'art contemporani i el tradicional, entre els germans Dalí o entre l'Empordà i Barcelona. Ángeles, en canvi, patia amb aquestes dualitats ideològiques i procurava allunyar-se'n, seguir el seu propi camí, més discret i sense compromisos amb l'exterior.

Origen familiar

El paisatge comú que sempre van compartir estava marcat per l'esperit dels Torroella. Del besavi matern se sap que era maçó, tal com indiquen les làpides d'ell i de la seva esposa que encara es conserven al cementiri civil de Garriguella, d'on eren originaris. El seu fill Rafael Torroella -avi d'Ángeles i Rafael, de qui també era padrí- va ser alcalde de Portbou durant vint anys, alternant alguns períodes amb el seu germà Pepet. Era un home de negocis, que havia creat l'empresa Torroella i Callís, d'exportació i importació, amb agències a Portbou, Cervera i Barcelona. Republicà, culte -amb una important biblioteca-, afrancesat, impulsor de la Logia Progreso Portbouense i membre destacat del Partit Radical, de Ruiz Zorrilla i Alejandro Lerroux, era un home de caràcter i exigent que va fer molts diners (tenia diverses cases, dos cotxes i estiuejava a Baden-Baden). La seva mort i el seu enterrament van

<< Nens pobres (dos germans), c. 1930. Oli sobre tela. 90 x 70 cm.

Els nens d'aquesta pintura s'han identificat idealment com Ángeles i Rafael, en algun dels seus períodes d'internats escolars.

>> Cadaqués. Port de l'Alguer, 1965. Oli sobre tela, 65 x 81 cm.

generar una gran mostra de dol al poble. Així se'n feia ressò la crònica de *La Vanguardia* (21/03/1928): «El sentimiento que ha causado su muerte ha quedado bien patente, ya que a su entierro no sólo ha acudido todo el pueblo en masa, sino que también de los pueblos más alejados de la comarca han asistido comisiones de entidades y amigos para tributarle el último homenaje. Portbou está de luto con la muerte de su bondadoso filántropo, cuya vida estuvo siempre consagrada a la prosperidad de su pueblo, al resurgimiento de un bello ideal y al bienestar de sus conciudadanos. Generoso con los necesitados, fue llamado el padre de los pobres. Ostentó el cargo de alcalde de este pueblo por espacio de más de veinte años; fue elegido diputado provincial [...]. Por expresa voluntad del finado, su féretro ha sido conducido en brazos de algunos indigentes de esta localidad y de Garriguella, entre los cuales se repartió la cantidad que dejó estipulada [...]».

Però qui va exercir una influència més directa sobre els dos germans va ser la mare. Rafael i Ángeles van estar molt units a Aurèlia Torroella, mentre que Julián, el pare, pel seu caràcter més adust i els seus fre-

>> Quadres que l'empresa Torroella i Callís tenia a Portbou per al descans de la quarantena dels animals de càrrega, sobretot cavalls, que arribaven en tren. Postal c. 1920.

Rafael i Ángeles van estar molt units a Aurèlia Torroella, mentre que Julián, el pare, es va distanciar dels fills, tal com era propi de l'època

>> **Sadi Torroella Rodeja (1894-1918), el tiet de Rafael i Ángeles Santos Torroella.**

qüents desplaçaments per raons de feina, es va distanciar més dels fills, tal com era també propi de l'època. «El meu pare tenia molt caràcter. Vaig tenir discussions tremendes amb ell. Me'n vaig anar de casa l'any 1934 i, posteriorment, de manera definitiva en la postguerra», va explicar Rafael a Jaume Vidal Oliveras a «El tiempo del arte, Conversaciones con Santos Torroella» (*Kalías. Revista de Arte*, núm. 17-18, IVAM, València, 1997).

Potser per aquest distanciament, quan va morir la mare, el 1959, confessà que se sentia impulsat a escriure poesia en català: «No sentiré mai més aquella veu / per la que sempre em coneguera infant. / D'esma a vegades vaig entre les coses, / ja sense arrels la meua soledat» (*Aquella veu*, inclòs a *Poesías (1935-1962)*, E. Losada, Buenos Aires, 1964). Dels vuit germans, Rafael era l'únic que parlava en català amb la seva mare. Només durant la guerra havia escrit en català, a les revistes *Juliol* i *Mirador*, i a partir d'aleshores tornà a ser un escriptor bilingüe.

Ángeles va viure molts més anys al costat de la seva mare, hi va mantenir una relació més intensa i tot i això entre elles parlaven sempre en castellà. En el seu cas la influència familiar es prolongà també a través d'Adela, germana gran de la mare. Quan Ángeles va patir una crisi emocional l'any 1930, la família Santos Torroella, que vivia a Valladolid, va decidir enviar la

filla a Portbou sota la tutela de Joan Soler, casat amb Adela i convertit en gerent dels negocis després de la recent mort de l'avi Rafael Torroella. Ángeles va passar molt temps a la casa familiar on vivia Adela, els anys 30 i després quan hi va tornar els anys 50, però també a Olot, on els Soler tenien casa. Per això no ha d'estranyar que en la seva obra hi apareguin els retrats de molts familiars. Adela, dona més decidida que Aurèlia i amb fama de gran bellesa, va ser un important referent per a Ángeles, com una segona mare.

La tramuntana i el mar

Rafael repetia sovint que creia molt poc en la història i més en la geografia: «Sobre mi pesa molt la tramuntana, el mar i un altre aspecte, aquest sí, de la meua història personal associat a Portbou, i que potser ha influït molt en el meu caràcter de poeta. La majoria dels poetes tendim a la malenconia i a un cert patetisme en la visió de la vida. En el meu cas hi ha per un costat la visió del mar i, per l'altre, un fet associat a la meua infància, a la meua primera adolescència: el suïcidi de l'oncle Sadi, el germà de la meua mare. L'oncle Sadi és una figura simbòlica que associo a un fet natural: el mar. Va voler posar fi a la seva vida i es va endinsar en el mar, però no tirant-se o afogant-se sinó anant a l'alta mar amb una barca petita i lleugera que ell mateix havia dissenyat». Sadi va desaparèixer el juliol de 1918 i el seu cos va ser trobat a la platja de Canet, al Rosselló. Rafael explicà en un poema un somni en el qual va buidar el mar de Portbou per trobar l'oncle Sadi, que, «cansat i impacient, va voler anticipar el seu destí». Però aquest li recriminà: «Per què buides el mar que encara no et pertany?». El poema, titulat *Dos playas*, el va publicar a *Cuaderno-78*. Rafael té també un altre text dedicat al seu germà Antonio, que es va suïcidar a Figueres el 1953.

Els biògrafs d'Ángeles parlen sovint de la seva tímida i també d'un cert aire malenconiós, reflectit en el seu *Autoretrat* de 1928. Aquest fet explica també que passés per moltes ciutats sense deixar-se endur gaire per la seva influència. «Pintava sense sortir de casa, sense veure a ningú», deia la seva família quan estava a Valladolid, el 1929. Aquella ansietat no la perseguia, en

Portbou ocupà també un espai important del planeta d'Ángeles, amb l'estació, les casetes de bany, la platja i el mar que es confonia amb el blau del cel

canvi, quan era a Portbou, al jardí de la casa dels avis. Quan va pintar la seva obra més emblemàtica, *Un món*, Portbou ocupava també un espai important del seu planeta, amb l'estació, el camp de futbol, els nens que jugaven sota l'atenta mirada de la criada, les casetes de bany, la platja i el mar que es confonia amb el blau del cel.

Apassionat per Salvador Dalí

No es pot pas dir que els dos germans tinguessin vides paral·leles. Però és clar que van compartir una geografia sentimental. I fou Rafael qui ho va fer més explícit a través de les seves conferències, els seus poemes i articles i la seva passió arrauxada i tenaç per Salvador Dalí, a qui va dedicar 11 llibres i més de 70 articles. Sense voler ser exhaustius, va dedicar també estudis i monografies a artistes empordanesos com Marià Llanvenera, Joan Massanet, Àngel Planelles, Frederic Marès, Evarist Vallès, Ramon

Molons, Joan Josep Tharrats, Joan Padern, Quim Bech de Careda, Ramon Pichot, Jordi Curós, Rafael Duran i Lluís Roura. Va ser membre dels patronats del Museu de l'Empordà de Figueres i del Museu de l'Aquarel·la de Llançà i un dels impulsors del Museu Municipal de Cadaqués. El seu primer article, sobre Sant Pere de Rodes, el va publicar a *Destellos*, de Portbou, i més endavant va escriure a *Canigó*, *Ampurdán* i *Empordà Federal* (2a època).

Ángeles expressà el seu arrelament a la terra dels seus orígens de manera més discreta, tant en la seva obra pictòrica com amb la seva paraula, recollida en diverses entrevistes. Però tots dos van tenir un únic paisatge estable i fidel, lligat a una infància feliç. Si Rafael va perseguir eternament el mar de Portbou, «tan bell i tan terrible», Angelita en cercava el cel, «tan alt i tan blau».

Josep Playà i Maset és periodista.

>> La família Torroella.
Drets, d'esquerra a dreta: l'àvia, Rosa Rodeja Prats; l'avi, Rafael Torroella Cardoner i la tieta Adela Torroella Rodeja. En primer terme: el tiet Sadi Torroella Rodeja, el besavi, Joan Torroella, Aurèlia Torroella Rodeja (la mare d'Angelita i Rafael), la besàvia, Catalina Cardoner, i davant d'ella, la tieta Anita Torroella Rodeja.

No es pot pas dir que els dos germans tinguessin vides paral·leles. Però van compartir una geografia sentimental

FOTO: JA CODECH/ARXIU M I PST

Records d'un seu deixeble

El meu Rafael Santos Torroella, i unes quantes coses sobre Ángeles

Escriure aquestes línies em resulta summament difícil. Vaig treballar sis anys al costat de Rafael Santos Torroella i encara el sento com una presència. És l'única persona a qui puc anomenar, sense cap mena de dubte, «mestre». Malgrat els anys que han passat des de la seva mort, veig moltes coses amb els seus ulls; pronuncio paraules ocultes que em va descobrir; entenc el món amb les eines que em va regalar. Quan el lleigeixo, encara sento la seva veu; una veu que era capaç de recitar –amb una prodigiosa memòria auditiva– de la mateixa manera que ho feien, per exemple, Rafael Alberti o Federico García Lorca; una veu carregada d'emoció infantil quan m'anunciava que havia trobat una paraula nova o un guiatge vital en un fragment de Josep Pla, Ramón Gómez de la Serna o Paco Umbral.

>> *Rafael Santos Torroella, llegint a casa seva, a Barcelona, l'any 1976.*

RICARD MAS PEINADO > TEXT

«We all –in the end– die in medias res. In the middle of a story. Of many stories.»

MONA SIMPSON

Vital. No és una paraula buida. Al seu costat vaig descobrir que l'art el feien artistes, éssers humans dels quals Rafael havia estat company de viatge. M'explicava anècdotes viscudes amb Camilo José Cela, *Juanín* Hernández Pijuán, *Pepito* Llorens Artigas, Salvador Dalí, Joan Miró –el seu padrí de nocces– o Sebastià Gasch; com els artistes i pensadors de la Generació del 27 passaven per la casa familiar a visitar el geni adolescent d'Angelita Santos; com Ramón, amb les cametes penjant al sofà, l'aconsellava que per escriure bé tan sols calia escriure cada dia, del que fos..., i les desventures de la seva germana, un ésser de llum i tenebra insondable en la seva misteriosa simplicitat.

Vaig entrar a treballar amb Santos el novembre del 1990. Al gener, feia amb Rafael i

la seva senyora el meu primer viatge a la Residencia de Estudiantes. Vam tornar a final de febrer. En una aturada per posar benzina i berenar, prop de Medinaceli, vam veure a la televisió com les tropes de Saddam Hussein es retiraven de Kuwait, fustigades per la coalició de Bush pare. Aquest fet de telenotícies va despertar els fantasmes amagats de Santos. Ell havia viscut les llargues retirades de l'exèrcit republicà, havia sofert els atacs d'un hidroavió que anomenaven el *Zapatones*, havia patit la indefensió davant el foc enemic.

Els records de la guerra

Em va explicar, en aquell moment, com, a les escorialles de la República, a València, la gent es llançava al mar i s'ofegava, abans de ser capturada per les tropes de Franco; com va amagar les armes a la platja de la

Santos deia que si la literatura nord-americana tenia una generació perduda, la seva havia estat la generació atropellada

Malvarrosa, va ser capturat i dut a la plaça de braus. Ell havia estat, durant la guerra, comissari de cultura comunista, i el van confinar al penal d'Alacant, sota vigilància de tropes mores. Entre misèria, humiliació i polls, va rebre una visita del pare, que es va acomiadar tot dient-li: «Si pasa lo que los dos creemos que va a pasar, pórtate como un hombre». Santos deia que si la literatura nord-americana tenia una *generació perduda*, la seva havia estat la *generació atropellada*.

Antonio Tovar, amic seu de Salamanca i falangista de primera fornada, va intercedir secretament i el van alliberar. Com que no volia que el reinternessin en un altre camp –cosa habitual–, va viure semiclandestinement a Saucelle, en una finca del seu pare no gaire lluny de la frontera amb Portugal. Van ser anys de misèria i por, fins que va tornar a Barcelona. En teoria, no podia exercir el periodisme, però Luys Santa Marina li va permetre publicar a les pàgines de la *Soli*, antic diari anarquista laietà reconvertit en òrgan del nou règim.

De Madrid a Barcelona

Va viure un temps a Madrid, compartint habitació amb Carlos Edmundo de Ory, gran postista i onanista compulsiu. Mentre freqüentava el cafè Gijón i intentava obrir-se pas en el món de la poesia, va ser desheretat pel pare. Un pare terrible, castellà, i una mare comprensiva, empordanesa, van configurar la seva condició d'home pont entre dues cultures que gairebé sempre han viscut d'esquena.

Amb la seva esposa, Maite Bermejo, va fundar la revista i les edicions Cobalto, a Barcelona, i també el Club Cobalto 49. Sempre en precari, malvivia de les traduccions –anglès, francès, portuguès– i de redactar la secció d'art d'*El Noticiero Universal*, i encara ajudava artistes joves com Antoni Tàpies. No era fàcil viure a la Barcelona de postguerra, i encara menys com a poeta i crític d'art.

L'anglès el va aprendre tot sol, llegint llibres a la biblioteca del seu pare, ajudant-se amb un diccionari. No el sabia escriure, ni tampoc el parlava, però el traduïa tan bé que Ernst Gombrich deia que la seva ver-

>> *Rafael Santos Torroella i Maite Bermejo, camí de Sant Pere de Rodes, l'any 1961.*

El que feia gran, immens, Santos Torroella era el seu sentit tràgic de la vida. Era un home que no creia en Déu, però que creia en els creients

ARXIU M. I. RST

>> Rafael Santos Torroella i Carlos Barral embarcats al Capitán Argüelles a Calafell, amb destí a Portbou.

sió espanyola de la ja canònica *Història de l'art* era la millor de totes. Quan, per la seva avançada edat, una malaltia li impedia gairebé de reconèixer els que l'envoltaven, encara era capaç d'agafar un llibre en anglès i de traduir-lo de viva veu en temps real. La seva capacitat per copsar els secrets del llenguatge era sobrenatural.

El primer que em va ensenyar va ser: «Un historiador de l'art empra la paraula, de la mateixa manera que un rellotger treballa amb molles i rodes dentades. És fonamental que entenguis els mecanismes del llenguatge». Tenia una biblioteca de diccionaris i qüestions d'idioma, i era capaç d'emocionar-se quan descobria una nova paraula. Recordo com m'instruïa en els sentits d'*acedia*, *enciso* o *estilo laña*.

Els secrets de l'ofici

Després van arribar els secrets de l'ofici. Em sentia com un jove aprenent de pintor que comença escombrant el taller, després aprèn a preparar la cola de conill, a allisar un llenç i a recollir la matèria dels pigments, per acabar pintant. Em va deixar llegir els tresors de la seva immensa biblioteca. Compartíem passió per Unamuno i Eugeni d'Ors, però em va descobrir una mirfada d'autors i de revistes del que avui dia coneixem com *edat de plata* de la literatura espanyola: Rafael Sánchez Mazas, Alberto Insúa, Rosa Chacel, Guillermo de Torre, Cansinos-Assens, el millor Ortega y Gasset... així com avantguardis-

tes catalans i obres gairebé inaccessibles dels surrealistes francesos; també María Zambrano i José Ángel Valente. En fi, em va aficionar a les llibreries de vell, un vici car que omple les cases de pols i, de vegades, de plaers savis.

Tenia un sentit de l'humor finíssim però demolidor. No va escriure, ni tan sols endegar, les seves memòries. I no m'atreveixo aquí a repetir els seus comentaris sardònics sobre diversos companys de professió i artistes. Queden a casa seva els feridors epigrames que va dedicar a tants creadors. Si un dia veuen la llum, hi haurà un escàndol dels grossos.

Però el que feia gran, immens, Santos Torroella era el seu sentit tràgic de la vida. Era un home que no creia en Déu, però que creia en els creients. Sempre portava al damunt el crucifix del seu amic íntim José Antonio Coderch. Va ser un obsequi que aquest, al llit de mort, li va oferir a canvi que deixés de fumar. I malgrat els tres paquets de Ducados diaris que es polia, va complir la promesa. L'amistat entre Santos i Coderch és un tema que caldria estudiar a fons. Eren com germans, esperits complementaris.

Amb la seva senyora, anàvem sovint a Madrid, a la Residencia de Estudiantes. Allí treballava Santos en la trilogia del *Dalí resident*. Fèiem tornos al volant, i totes aquelles hores de camí esdevenien grans lliçons d'història viscuda: topologia, sintaxi, mística, anècdotes i grans confessions. Recordo quan em va explicar la primera vegada que havia tingut consciència de la mort. Tenia uns vuit anys i era en un camp, estès de cara al cel. Es va estremir davant la inabastable infinitud que s'obria als seus ulls, de la seva petitesa en un esdevenir impassible. Sense la mort a l'horitzó no hi pot haver veritable coneixement.

Rafael Santos Torroella en la intimitat

Em commovia la relació que tenia amb la seva esposa, Maite. La senyora Santos té un caràcter fortíssim –qui la conegui sabrà que em quedo curt amb la definició–, i encara avui els seus records gaudeixen d'una exactitud germànica. Va estudiar medicina però va renunciar a una carrera brillant per dedicar-se al seu marit. Amb tot, no us penseu que feia un sacrifici: complia una missió. De vegades hi havia xoc de trens, a Muntaner 448, però els finals eren feliços. Darrere un gran home sempre hi ha una gran dona, no falla.

Rafael va créixer en una llar on la germana era el geni, la preferida. La visitaven tots els intel·lectuals joves del moment

Per casa, Santos sempre anava en batí i sabatilles. No me'l sé imaginar d'una altra manera. Un dia el van venir a filmar per a la televisió i va demanar que l'enquadrassin només de cara, que no volia vestir-se. En acabar la filmació, va recordar que havia quedat per anar a dinar i, davant l'equip de reporters, es va acomiadar tot empolainat...

Casa seva era el seu regne. Al pis hi havia viscut el grandíssim poeta Joao Cabral de Melo Neto, cònsol del Brasil i comunista de saló. Aquest li va cedir l'habitatge quan va haver de tornar al seu país. Els trenta mil volums de la seva biblioteca amenaçaven la llei de la gravetat. N'hi havia –encara hi són– en estanteries, damunt tauletes i formant muntanyes a cada pam de terra. En algunes parets hi havia quadres increïbles del fons del galerista Dalmau, d'alumnes i d'amics com Joan Miró, Antoni Tàpies, Hernández Pijuan, Cuixart, Ramón Gaya; i de familiars com el seu cunyat Emili Grau Sala o la seva germana Ángeles.

La nena morta d'Ángeles Santos presideix el menjador. És un quadre que sempre m'ha atret i m'ha inquietat. Angelita era un tema recurrent, a can Santos. Jo em delia per conèixer aquella adolescent rebel i turmentada, també mare abnegada del pintor Julián Grau Santos. I va arribar el dia.

Quan la vaig conèixer, en un piset de Sitges, Ángeles i la seva germana Anita preniën el té mentre gaudien, apassionadament, d'un *culebrón* mexicà. Estaven molt preocupades perquè un personatge atractiu, amb bigoti, volia ensarronar l'heroïna, una òrfena dissortada. Aquella escena em va recordar l'Abuelita Paz, dibuixada pel genial penques Manuel Vázquez. Només que la realitat superava la ficció: una dona que havia tingut una vida de pel·lícula, s'havia casat amb en Grau Sala, que pintava com un geni romàntic... en fi, una llegenda viva, i resultava que tenia l'aparença d'una pensionista d'anunci d'assegurances.

Aleshores, ella va consultar al seu germà sobre l'enquadrament d'un oli que havia pintat feia uns quants anys a Cadaqués. Jo l'havia vist reproduïda en llibres, aquella obra. Els dos germans van coincidir que hi sobrava quelcom, van agafar una regla i un bolígraf i van marcar una línia per on calia tallar el llenç. Després Ángeles em va ensenyar el dormitori, on hi havia apilats al terra tot de quadres seus, de diverses èpo-

ques, que jo tan sols coneixia en fotografia, de vegades en blanc i negre.

De sobte, enmig d'una conversa intranscendent, em va fer una observació i vaig notar com els seus ulls em cremaven l'ànima. Era la mirada més poderosa que mai havia sentit. Pura, gairebé inhumana, indescriptible. Li havia explicat que me n'anava a Egipte, i es va acomiadar de mi tot demanant-me que li enviés una postal. En sortir del pis, per les escales, Rafael es va posar a plorar. Ángeles no és d'aquest món: quan menys t'ho esperes et capgira com un mitjó.

Davant d'una reproducció d'*Un món*, em va explicar amb senzillesa infantil els elements de la seva obra mestra. Es tracta d'una barreja de genialitat i d'innocència. Al quadre, el món és quadrat perquè ella havia sentit campanes del cubisme. Fora del cub terrenal, hi sura la maternitat com a motor de l'univers. El Sol, però, és la figura del pare. No hi ha misteris, tan sols vivències: el tren, el paisatge, la família que dóna caritat als pobres, els nens que juguen al carrer, les ànimes del cementiri... i inquietuds d'una ment desbordada, com els mons ocults rere les parets de cada llar.

ARXIU M I RST

>> Ángeles Santos pintant a casa seva.

ARXIU M I RST

>> Ángeles Santos Torroella, tocant el piano a casa de Rafael, a Barcelona.

Una dona que havia tingut una vida de pel·lícula resulta que tenia l'aparença d'una pensionista d'anunci d'assegurances

>> Retrat de Josep Vallès (1979),
per Rafael Santos Torroella.
Aquarel·la, 66 x 46,5 cm.

A l'ombra de la germana

Rafael va créixer en una llar on la germana era el geni, la preferida. La visitaven tots els intel·lectuals joves del moment, i fins i tot va haver de rebutjar l'amor de Ramón Gómez de la Serna i cremar una pila de missives escrites amb la seva característica tinta vermella. La figura del pare era asfixiant i sobreprotectora. Rafael va fugir de casa, per primera vegada, als quinze anys. La germana va desaparèixer, també, abans de ser reclosa en una casa de repòs.

El 1992, Santos va escriure un poema com a pròleg d'un llibre de Vinyet Panyella dedicat a la seva germana. En aquests

versos, centrats en el quadre *Un món*, denunciava: «a dalt, / d'un or trist o molt pur, / empal·lidit i caut, / regnava sempre el Sol, / inapel·lable. / A baix, entretant, / uns éssers neguitosos, / d'insomni i ombra fets, / maldaven dies i nits / irats als seus esbarjos, / tendres fins en els crims... / Nosaltres, / no res enteníem, però, / quan en aquell jardí / dels avis, vèiem, / de Portbou estant, / com al cel s'encenien / els llums de cap al tard».

Rafael va aprofitar les lliçons del mestre que havia contractat el pare per perfeccionar la tècnica d'Ángeles, Celino Perotti. I a cada roda de premsa, conferència o dinar, no podia evitar prendre apunts ràpids, preferiblement retrats, de la gent que l'envoltava. També pintava aquarel·les, normalment quan sortia de viatge, a primeríssima hora del matí. Recordo especialment una vista del Museu de Ciències Naturals presa des de la seva habitació al pavelló central de la Residencia de Estudiantes.

Encara recordo el dia que vaig descobrir, al mig del passadís de casa seva, el llom d'un llibre que m'era familiar. Dormia a l'armari destinat a emmagatzemar tot el que havia publicat. Es tractava d'una traducció de l'anglès d'un volumet del *Reader's Digest: Historia de un anticuario. Memorias de Duveen, Rey de los anticuarios* (1962). Però es tractava, també, del primer llibre que jo havia llegit a la meua vida, als set anys. Aleshores, com que no sabia què era un punt de llibre, em menjava el trosset de paper on hi havia el número de pàgina. En arribar a casa, ho vaig comprovar. Segurament es tracta d'una casualitat, una més. Però per a mi em va semblar -encara m'ho sembla- una picada d'ullet del destí.

Podríem dir que Rafael Santos Torroella era un home polièdric: gran escriptor, un dels millors historiadors de l'art, excel·lent pintor i retratista, pedagog influent. Però per damunt de tot ell es considerava poeta. Mai podem entendre'l sense copsar la seva dimensió poètica, fins i tot més enllà dels poemes que va escriure. A tall d'exemple, va començar a escriure poesia en català arran de la mort de la seva mare. La poètica de Santos Torroella és sempre un diàleg amb l'intangible, transcendent les paraules. Fem un cop d'ull a alguns títols dels seus poemaris -*Ciudad perdida, Nadie, Sombra infiel, Hombre antiguo*,

A cada roda de premsa, conferència o dinar, no podia evitar prendre apunts ràpids, preferiblement retrats, de la gent que l'envoltava

COL·LECCIÓ AST / VEGAP

Cerrada noche- i descobrirem les mateixes inquietuds d'aquell nen de vuit anys enfrontat al cel infinit.

Un dia vam anar a Portbou, on em va ensenyar l'espai que havia comprat per al repòs etern. En un poema seu, *Hacia Walter Benjamin*, conclouïa: «Allí me esperan todos: yo creo, como ellos, en algo más allá de las palabras».

Més enllà de les paraules, aquesta era la veu nua de Santos Torroella, indeleble en poemaris farcits de saviesa eterna, fruit d'una experiència transcendent que ens acompanya tothora. Jo me'n vaig; us deixo, sols, amb la seva veu:

No temáis, todavía cabe mucho dolor en cualquier hombre. No se enloquece así, tan fácilmente. No se rompe como vaso de vidrio el corazón, al primer golpe. Estamos sabiamente hechos para sufrir, con materiales duros, por la fuerte mano artesanal que hizo cada cosa. Está tenso el cristal: por eso salta tras su límite exacto. Mas al hombre le quedarán sus gritos y sus lágrimas.

Ricard Mas Peinado
és historiador i crític d'art.

>> **Família sopant, 1930. Oli sobre tela, 96 x 127 cm.**
La mateixa família d'Ángeles va fer de model per a aquesta escena domèstica, entre grotesca i irònica.

Rafael Santos era un home polièdric: gran escriptor, un dels millors historiadors de l'art, excel·lent pintor i retratista, pedagog influent

ARXIU M. I. RST

>> *Angeles Santos amb el seu fill, Julián Grau Santos, cap a 1960.*

L'acollida de l'obra dels Santos Torroella a les terres gironines

Coneguts gràcies als seus orígens, el reconeixement ha estat progressiu

Ángeles va viure alguns períodes de la seva vida a la capital empordanesa. De 1948 a 1954, instal·lada amb el seu fill adolescent entre Figueres i Portbou, va aprofitar per reprendre relacions de joventut i mantenir-ne d'altres. Com havia fet sempre, durant el seu lent procés de recuperació de l'activitat pictòrica, i invariablement destra amb el pinzell, prenia com a model la gent que tenia més a prop. Des de final dels anys 40 Rafael els visitava sovint, estiuvejava a Llançà, a Portbou i a Cadaqués, on mantenia nombroses amistats i relacions professionals.

ANNA CAPELLA MOLAS > TEXT

La tardor de 1950 Ángeles va exposar a la Sala Icària de les Galeries Fortunet de Figueres un conjunt de teles amb motius florals, retrats d'amics (el de M. Josefa Carbonell de Reig o el de l'avi Peret) i també de gitanes (almenys una d'aquestes pintures, adquirida per la família Bonaterra, ha restat inèdita fins avui). La premsa local se'n va fer ressò discretament, però no era pas una desconeguda.

Un món, el quadre estrella

En el procés de recuperació de l'obra més emblemàtica d'Ángeles, l'oli *Un món* –que s'havia exposat per primer cop a Catalunya, l'any 1967, juntament amb *Nens i plantes* i *La nena morta*, al VI Saló Femenino de Arte Actual de Barcelona, per mediació de Rafael– des de 1975 va estar en concepte de dipòsit al Museu de l'Empordà de Figueres, va participar a la mostra «Pintors surrealistes de l'Empordà» de l'any 1977 i s'exposà de forma

COL·LECCIÓ MARTA BONATERRA

>> *Gitanes, c. 1950. Oli sobre tela. 64 x 55,2 cm.*

Un món es convertí en el quadre estrella del Museu de l'Empordà de Figueres

ARXIU M i RST

>> *Emili Grau Sala, Àngeles Santos i Rafael Santos Torroella, a la casa-estudi d'Emili a Honfleur (França).*

permanent al museu fins a l'any 1992. Durant aquests 17 anys *Un món* es converteix en el quadre estrella del museu. Independentment d'aquest fet, que va atraure els especialistes i va fer les delícies de tots els visitants d'aquells anys, la permanència d'un «gran quadre surrealista» a les sales del museu va contribuir notablement a la difusió d'aquesta obra, tants anys fora de circuit, i de retruc de la de molts altres pintors empordanesos d'aquella tendència artística que també s'hi exposaven, com Massanet, Planells o Vallès.

Però la dedicació del museu a la projecció de l'obra dels germans Santos Torroella no s'aturà aquí. Durant aquest període de direcció d'Àlicia Viñas –la inductora de l'acollida del quadre a la ciutat–, l'any 1986 el museu dedicà una retrospectiva a Àngeles Santos amb 33 obres on es combinaven les teles de la seva primera època (inclosa la també mítica *Tertúlia*) amb paisatges de Cadaqués, Sitges o París. I l'any 1996 li tocà el torn a Rafael, que si bé havia estat molt present a les juntes

del Patronat com a membre destacat i autor de diversos textos sobre els artistes als quals el museu dedicava exposicions i catàlegs, no hi havia exposat mai com a pintor. Amb el títol de «Galeria de retrats», la mostra aplegava un ampli conjunt de dibuixos i aquarel·les d'amics significats en el món cultural i dels quals Rafael, especialment hàbil amb les mal anomenades *tècniques menors* (el llapis, la tinta i l'aquarel·la), sempre aconseguia traçar un perfil encertat, alhora amable i punyent.

D'Un món a La Terra

Des que *Un món* va marxar de Figueres per seguir el seu trajecte al Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía de Madrid (l'última que no el vam poder retenir ni a Figueres ni al Museu Nacional d'Art de Catalunya de Barcelona), l'obra d'Àngeles ha estat present al museu amb *La Terra*. Es tracta d'un oli de menors dimensions i impacte, però l'únic que es conserva de la sèrie que l'autora va dedicar a una mena de cosmo-

Des que *Un món* va marxar de Figueres, l'obra d'Àngeles ha estat present al museu amb *La Terra*

>> La Terra, 1929.
Oli sobre tela. 70 x 83 cm.

gonia particular que incloïa obres avui desaparegudes com *La glòria* o *Les estrelles* i que acompanyaven el període de creació d'*Un món*. L'obra pictòrica de Rafael continua representada al museu amb un retrat de l'amic i crític d'art Josep Vallès de 1983.

D'altra banda, moltes de les peces de la col·lecció privada de Rafael i Maite Santos Torroella corresponents a pintors empordanesos o vinculats a l'Empordà (Salvador Dalí, Evarist Vallès, Federico García Lorca, Sigfrid Burmann o Ramon Pichot i Soler, entre altres) s'han exposat a les sales del museu com a part de dipòsits o d'exposicions temporals, fins a dates ben recents.

Premis i homenatges

Un altre moment important per al reconeixement de la trajectòria de Rafael, aquesta vegada a Girona, va ser l'atorgament del premi Espais a la crítica d'art l'any 1992, una menció especial per la seva llarga trajectòria dedicada a la difusió i valoració de l'art com a crític, historiador i pedagog. En rebre el guardó, va declarar: «El crític no ha ser un jutge inapel·lable, sinó un intermediari entre el públic i el creador». Més endavant, l'any 2004, el Museu d'Història de la Ciutat va acollir l'exposició retrospectiva que, promoguda per la Residència de Estudiantes, havia iniciat camí al Círculo de Bellas Artes de Madrid.

Un altre moment important per al reconeixement de la trajectòria de Rafael va ser l'atorgament del premi Espais a la crítica d'art l'any 1992

>> **Un món, 1929.**
Oli sobre tela. 290 x 310 cm.

La primavera de 2011, a l'inici del centenari del naixement d'Ángeles, l'Ajuntament de Portbou, sempre amatent a la trajectòria dels seus dos fills predilectes, li va retre un homenatge en forma d'exposició on 14 artistes vinculats a l'Empordà van fer unes notables «(re)visions del Món» amb obres actuals de nova creació. També es va presentar l'opuscle *Ángeles Santos, entre la vida i la pintura*, publicat per Edicions Vitel·la dins la col·lecció Dones Il·lustres

de les Comarques Gironines, que vaig tenir el plaer de redactar. I aquesta primavera de 2012, el Museu de l'Empordà contribuirà a la divulgació d'aquesta pintora tan emblemàtica com apreciada, enigmàtica i suggerent, amb l'organització d'una nova exposició dedicada a la seva pintura.

Anna Capella Molas és historiadora de l'art i directora del Museu de l'Empordà de Figueres.

PER SABER-NE MÉS:

ROGLINK

La primavera del 2011 l'Ajuntament de Portbou li va retre un homenatge en forma d'exposició amb 14 artistes

L'Odeon

NARCÍS SUREDA DAUNIS > Text
PERE DURAN > Fotografia

El pis on vaig néixer, a la plaça de l'Oli, era prou gran perquè hi poguéssim tenir el que anomenàvem *menjador de les festes*. Des del balcó d'aquell menjador es podia veure, encaixat entre dues cantonades d'edifici, un dels paisatges urbans més reproduïts artísticament de Girona, per bé que no se'ns oferia en tota la seva amplitud. El punt de vista dels pintors se situava en la plataforma del gran replà, al peu de l'escola barroca de Sant Martí i enfront dels més modestos graons que travessen l'imponent arc del palau d'Agullana.

Tant l'escalinata -de biaix- com el monumental arc -de front- configuraven una original postal.

Poques vegades hi apareixia, però, una porta de fusta sempre oberta, a peu d'escalinata i a la dreta, situada sobre uns graons de pedra de planta corbada.

La porta donava -encara dóna- a un ampli local de gran alçada interior, partit per una mampara, que acollia dues empreses dedicades a activitats més artesanals que industrials: els Cromats Ensesa i la Fusteria Lladó.

Des dels primers records de la majoria de gironins, aquells dos tallers, emblemàtics, havien estat allí tota la vida.

Quan a casa celebràvem alguna festa ho fèiem en aquell menjador, i la sobretaula sempre s'allargava. Una vegada, la ràdio oferia música ballable i a l'àvia Carmeta, que era la més vella de casa -havia nascut el 1888- i aleshores devia tenir al voltant de 60 anys, en sonar un vals, li féu gràcia d'assajar aquell ball amb el seu nét gran. Jo no sabia ballar, aleshores, però recordo que ella marcava perfectament el ritme. Es coneixia que li havia agradat ballar i potser havia estat una

Cromats Ensesa de Girona

bona balladora –molt més que els meus pares, als quals no havia vist ballar mai, tot i que sovint deien que *la ballaven*.

Jo li preguntava a l'àvia:

–Àvia, on has après a ballar tan bé?

I ella contestava:

–Veus? –assenyalant les escales de Sant Martí a través del balcó-. Allí, al peu de les escales, hi havia un local, un gran local. Se'n deia L'Odeon, i de jove hi anava a ballar sovint. Era molt divertit. Hi ballàvem valsos, rigodons i llancers.

Per tant, els oficis que exercien aquelles dues empreses no eren pas allí de tota la vida. Abans, aquell local havia estat resplendent, il·luminat, amb les parets decorades; tan gran que una part continuava per sota la placeta del Seminari.

Una orquestra amenitzava l'ambient mentre els assistents –elles, amb vestit llarg més o menys modest i amb el seu polisó, i ells, amb vestit de *teru* més o menys arrugat i el canotier penjat al guarda-roba- ballaven les melodies de moda.

Probablement va ser un dels pocs locals, per no dir l'únic, de principi del segle xx on la menestralia d'una Girona deprimida que sortia de dues carlinades i encara es llepava les nafres de la guerra del Francès podia esbargir-se, descartant el Casino, que era molt elitista, i algun altre local perifèric de dubtosa fama.

Ara, de tot allò en resta ben poc. Els records varen marxar amb la generació de l'àvia Carmeta, però encara es poden contemplar restes d'aquella antiga esplendor: l'amplitud del local, restes de les llotges, les seves baranes i les columnes que les sustentaven i, en algun racó també, senyals de les pintures que decoraven les parets.

Estic segur que si hom s'atrevis a passar-hi una nit de primavera, podria somiar melodiosos valsos d'una orquestrina i percebre el desencís d'algun enamorat ballador que havia sigut rebutjat. Potser per l'àvia Carmeta?

Narcís Sureda Daunis

Sembrar a l'exterior

Un miler d'empreses de les comarques gironines venen els productes que fabriquen a l'estranger. Bé, de fet n'hi ha unes quantes més que exporten. Però que ho facin amb regularitat n'hi ha al voltant de mil. A més d'un li pot sorprendre la xifra, ja sigui perquè els sembla minsa o perquè els sembla exagerada. Però és el que hi ha. I el que hi ha és aquest miler d'empreses que, en molts casos, fa anys que treballen de valent per col·locar els seus productes en uns mercats internacionals cada vegada més difícils, més competitius i més globalitzats. No obstant això, els nostres taps de suro serveixen per tapar els millors vins i caves francesos, xilens, sud-africans o australians, les nostres galetes es troben a les millors botigues de Londres i la nostra maquinària serveix per fer embotits a l'Argentina o Austràlia. Segur que els empresaris no ho han tingut fàcil per aconseguir-ho, però no han defallit. És el mateix que han de fer ara, segurament més que mai, per sortir del mal pas on ens trobem atrapats tots plegats. O potser no tots plegats.

«La crisi no és global, hi ha zones del món que creixen, i a nosaltres el fet de ser-hi ja ens ha permès superar les previsions de vendes per a aquest any». Encara que sembli impossible tal com

Un valor en alça

Al voltant de 3.600 milions d'euros: aquest és el valor de les exportacions gironines, una xifra que, amb permís de la crisi, pot arribar als 4.000 milions, ja que ara com ara el sector exterior és un dels que estiren més la nostra economia. Com en el cas de la xifra del miler d'empreses exportadores, a uns els pot semblar que s'exporta per molt poc, i a uns altres que no està gens malament. Però si és veritat que la crisi no és global, que hi ha llocs on encara tenen cabuda els productes gironines, cal portar-los-hi.

està el panorama, així s'expressava no fa gaire un empresari gironí sobre si la crisi tindria fi o no. En aquell moment semblava que les coses ja no podien anar pitjor, però malauradament els fets anulen dia rere dia les previsions més pessimistes. Potser per això ara aquest empresari optaria per matisar el seu optimisme. O potser no caldria. Perquè la realitat és que això que en diuen *teixit empresarial gironí* està farcit de petites –sovint molt petites– i mitjanes –molt mitjanes– empreses que fa anys que han aconseguit no solament fer-se un lloc en aquest guirigall que són els mercats internacionals, sinó que ho han fet amb tant d'èxit que s'han convertit en capdavanteres dins el seu sector. I això no es pot menysprear, tot i que es fa. Potser no es tracta ben bé de menyspreu, però sí de cert rebuig a allò d'aquí en favor d'allò d'allà, com si es tractés de fer certa la dita que ningú no és profeta a la seva terra. Però en aquesta terra nostra gironina hi han profetes (empresaris) que fa anys que sembren (exporten) llavors (productes) que els estan donant molt bones collites gràcies al seu esforç i malgrat les dificultats del moment. I són unes collites que, no ho podem oblidar, també ens alimenten als d'aquí.

La mà interior, o la construcció d'una llarga elegia

MIREIA LLEÓ I BERTRAN

Susanna Rafart és una poeta de llarg i alt recorregut que arriba al novè llibre de poesia amb *La mà interior* (2011). Aquest, junt amb *L'ocell a la cendra* (2010), forma part de la trilogia *Blanc, Verd, Vermell*. Està previst que el tercer, *La llum constant*, sigui editat a Llibres de Terramar, el projecte alimentat amb molta cura per Vinyet Panyella.

A *La mà interior*, l'autora desplega amb minuciositat i elegància una sèrie elegíaca, escrita amb la llibertat que els clàssics ens atorguen. Aquesta composició grecollatina va ser, originàriament, un recurs utilitzat per als cants fúnebres. Ovidi va perfeccionar-ne la mètrica, i Properci i Tíbul la van aplicar al tema del dolor en qüestions amatòries. Avui, el que realment dóna un sentit elegíac a un text és el predomini de la

melangia. Són molts els poetes que han conreat l'elegia, a part dels ja esmentats: J. W. Goethe, R. M. Rilke, F. Hölderlin, G. d'Annunzio, C. Riba, F. García Lorca, A. Bartra, Joan Alcover, J. Ramón Jiménez, V. A. Estellés... Haver comprès els clàssics dóna la força i l'enriquiment necessaris per transformar i modernitzar l'estrofa usada en l'elegia: el díptic. Rafart troba un equilibri madur i de gran bellesa en aquest torrent de versos, on la força de les imatges i de les paraules es va succeint de dos en dos.

A *Humanització de l'art* el poeta Joan Alcover va escriure: «L'art és la vida sentint-se i contemplant-se a si mateixa, sense més finalitat que contemplar-se». Posseir la vida després d'haver-la mirat atentament. Susanna Rafart ha construït, en la primera part del llibre, titulada «Les pomes furtives», una sèrie de tretze poemes on plana l'ombra d'un amor, del temps fugint: «Ara camines amb nova mirada i oblides les tardes, / quan vas ser arbre del temps, branca amorosa per mi...». I del futur incert, de l'amor paterno-filial: «[...] el grum d'aram que ha cobert tanta espera, tants vespres de pau, / quan el noi ha tornat, sempre amb els ulls tan profunds, al seu bosc casolà: fines agulles trepitja nocturnes / que amb amor ell desprèn sota una lluna de falç».

A la segona part, «D'una mar, d'una plana», l'autora escriu des de llocs i

SUSANNA RAFART

La mà interior

Ed. Meteora.

Col. Mitilene, núm. 22.

Barcelona, 2011.

48 pàgines.

moments concrets, en una geografia propera. Els dies d'agost són propicis per a la reflexió: «Dies d'agost, a la platja jo temo la calma llaurada / del nou espigó; del meu nord, murs que contenen l'amor». Les imatges són suggeridores, vives, arriscades fins i tot.

A la part final, «L'assassí de cants», Rafart alça la veu d'una manera contundent, en què el temps és l'element constant, com l'ocell misteriós que plana insistentment damunt de cada composició. També Riba va escriure a l'elegia onzena: «[...] ara ja tornant a l'exili on callen les coses, / on es mesura el temps pel que s'espera tan sols, pujo per retrobar el qui és jo mateix i madura [...]».

El que s'esperava de la vida i el que realment anem vivint. El temps i la mesura humana. *La mà interior* és també la veu del lament que, lluny de parilitzar, convida a la reflexió i al desig d'una vida més plena. Desig d'un llenguatge depurat i d'un projecte ambiciós.

novetats JUDIT PUJADÓ

JORDI ARBONÈS (NIF)

Àngels caiguts (Novel·la per obrers i autònoms aturats)

Privat.

Setembre 2011.

222 pàgines.

Després de publicar *Cavaller de fortuna* el 2006, i amb premis com el Prudenci Bertrana o el Carlemany, Jordi Arbonès publica una novel·la d'humor que descriu la descomposició de la societat actual.

**Rafart alça la veu
d'una manera
contundent, com l'ocell
misteriós que plana
insistentment damunt
de cada composició**

Tres-cents anys més tard

MANEL CASTAÑO

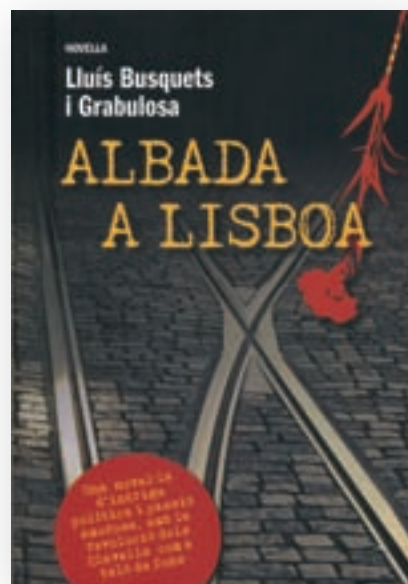
La independència de Catalunya ja no és solament objecte d'assaigs més o menys imaginatius, sinó que ha començat a arribar a la narrativa de ficció. Per exemple, la futurista *Crònica de la independència*, de Patrícia Gabancho (2009); *El dia que van matar López Tena* (2010), inconclusa història de lladres i serenos disponible a la xarxa, de Jofre Mislata, o el més versemblant *Informe Diagonal o com aturar l'independentisme* (2011), de Josep Gimeno. A l'interès que bona part dels lectors poden tenir per la ruptura d'un estat i el sorgiment d'una nació, s'hi afegeix el fet que un procés d'aquesta mena no pot deixar de contenir un dels ingredients més preuats en les novel·les d'èxit: el desenvolupament de trames conspiratives.

Lacció d'*Albada a Lisboa* passa els dies anteriors al Nadal del 2008 i té com a pretext central l'existència d'una comissió secreta de la Generalitat que

estudia plans amb vista a la secessió. La idea –formulada realment ara i adés per algun dels nostres polítics– és que «Catalunya no vol deixar passar l'ocasió de 2014 per fer-ne una de sonada», com si la màgia numèrica que es compleixin 300 anys de la pèrdua de les llibertats institucionals hagués d'influir en les voluntats dels ciutadans. Aquesta comissió està establint contactes discrets amb líders d'arreu del món per plantejar-los la qüestió i rebre consell i suport. En aquest context, el narrador protagonista, que havia estat professor de filosofia i ara fa d'escriptor –un transsumpte de l'autor, que arriba a atribuir-li títols dels seus propis llibres–, és requerit per fer d'intermediari entre el portuguès Ote-lo Saraiva de Carvalho, un dels organitzadors de la Revolució dels Clavells (1974), i dos representants catalans, l'un del Departament d'Interior i l'altre de Vicepresidència –en mans respectivament de Saura i Carod, en la vida real.

Però aquest és només un dels aspectes de la narració, i no el que ocupa més espai. Hi ha també un triangle amorós. El nostre protagonista, ara feliçment casat, troba per sorpresa una antiga alumna, amb qui va mantenir un tòrrid afer, i ens en posa en antecedents amb un limitat ús del pudor. Hi ha algunes reflexions literàries –una reunió amb una editorial lisboeta és la tapadora de la seva feina de mitjancer–, la presentació d'alguns llocs emblemàtics de la capital portuguesa, i sobretot alguns diàlegs de caire metafísic i religiós que no per allunyats de l'acció en són cap destorb.

Encara que la noia és un personatge inassequible a la versemblança i construït més aviat com a fantasia eròtica, i que Saraiva de Carvalho té tanta grandesa com un heroi secundari d'un relat de Tintín, *Albada a Lisboa* atrapa el lector des del primer moment. El veterà Busquets té l'habilitat compositiva suficient per dosificar les línies d'una trama ben construïda i mantenir-ne les expectati-

LLUÍS BUSQUETS I GRABULOSA

Albada a Lisboa

Ara Llibres.
Badalona, 2011.
184 pàgines.

JOAQUIM NADAL

Segon llibre de família

Norprint SA.
Girona, 2011.
91 pàgines.

Joaquim Nadal descriu els vestigis històrics de Sant Nicolau i el seu entorn, un espai per seguir la història de la ciutat de Girona i també la de la seva pròpia família, perquè encara anys després que passés a ser propietat municipal, els Nadal guardaven a casa la clau del monument.

ves, i un estil de català gairebé exquisit si el comparem amb els usos actuals, acastellanats i barroers –amb alguna solució gairebé sorprenent, com «Aquí t'exampo, allà t'arreplego» per traduir «Aquí te pillo, aquí te mato»-. I les divagacions sobre espiritualitat o sobre política demostren, per si feia falta, que un bon bagatge intel·lectual és imprescindible per construir una bona narració.

La seva utilitat com a font d'inspiració política és més dubtosa, però és obvi que l'autor tampoc no ho pretén. Apuntem que la controvertida figura d'un militar que volia «anar més enllà d'una democràcia parlamentària burgesa i crear un veritable estat del poder popular» o l'evocació del paral·lelisme entre la secessió de Portugal i la revolta catalana de 1640 poden si més no estimular els polítics sobiranistes a no parlar amb tanta superficialitat com acostumen.

La fragilitat de la vida

JAUME PUIG

Aquesta tardor ha aparegut *Unes ales cap a on*, d'Anna Carreras, una autora que té publicades dues novel·les més: *Camisa de foc* (que ben aviat s'adaptarà al cinema) i *Tot serà blanc* (premi Lleopard Muntaner). També ha publicat l'assaig *El cervell i les venes. Aforística postmoderna d'un traficant d'idees*, sobre Vicenç Altaió, i ha traduït els relats eròtics d'Anaïs Nin, en el recull *Delta de Venus*.

Unes ales cap a on, títol que prové d'un vers del poeta Roger Costa-Pau, narra un embaràs joiós i un part dramàtic. Malgrat la duresa de les vivències de la protagonista, no hi esperin referències sentimentals fàcils i simples, ni crides emocionals de baixa volada.

La novel·la es divideix en tres parts. En les dues primeres es concentra el discurs narratiu, i la tercera, més breu, és un epíleg que exposa la poètica de l'autora.

VICENÇ PAGÈS

El llibre de l'any. Almanac literari

La Butxaca.
Barcelona, 2011.
132 pàgines.

Cinquanta-tres textos per seguir els esdeveniments de l'any, des dels bons propòsits fins a les festivitats tradicionals que ens endrecen l'existència, però en aquesta ocasió el passeig es fa de la mà de la literatura i de les il·lustracions de Joan Mateu.

La primera part de la novel·la, «Dietari d'una transcriptora», té un títol molt revelador sobre la intenció d'ocultar i fins i tot d'esborrar l'autor. Està perfectament ordenada en forma de dietari, seguint un calendari coherent que anuncia cada entrada amb el dia i el mes corresponents. «Inventem el temps per tal de no tornar-nos bojos», escriu la protagonista en el seu dietari. Hi contemplem la fragilitat de la vida i, encara més, la ridícula, l'absurd i el sense sentit de tants i tants moviments que fem quan estem al principi de la partida. La protagonista, una mare fràgil, s'amoïna pel part futur: fumar, la dieta, la calç, les ecografies, l'educació, la religió, els avis, el matalàs que necessita, la clínica on caldrà anar, etc. Un embaràs és un projecte cap al futur que ens mostra de manera diàfana i cristal·lina com podem romandre cecs a l'essència de la vida: la mort.

A la segona part, titulada «Des de... fins a...», el drama es desencadena i el temps es fa miques. Són sis dies sense identitat, només identificats per unes abstractes xifres romanes. La protagonista ja no viu el temps inventat que la protegia: lluita per la seva vida i la del seu fill fora del temps. La partida es troba avançada i, tal com passa amb els escacs, el resultat cada cop depèn menys de la voluntat del jugador. Sentim l'alè del destí que s'imposa.

Es pot conjurar la por i el dolor amb l'art? Anna Carreras construeix la seva resposta sense tancar els ulls, sense inventar res superior que la raó comandi com un nou déu

ANNA CARRERAS

Unes ales cap a on

A Contra Vent Editors.
Barcelona, 2011. 220 pàgines.

L'estil de l'autora recolza en la construcció de contrastos molt eficaços i d'una gran bellesa. El seu registre passa del llenguatge col·loquial o de vegades científic a unes cotes poètiques bellíssimes sense que tinguem temps de respirar, i ens trasllada a l'interior de la ment creativa i artística de la protagonista. Es pot conjurar la por i el dolor amb l'art? Anna Carreras construeix la seva resposta sense tancar els ulls, sense inventar res superior que la raó comandi com un nou déu. No hi ha allisonaments morals ni construccions teatrals que ens menin més enllà de la vida veritable. Ans al contrari: es rebutgen amb fermesa. Literàriament, la novel·la és un majestuós exercici d'estil. Però el llenguatge no és només el què, sinó que és també el com: «L'art és una forma de coneixement».

Una renovació necessària

FRANCESC MONTERO

Nedar a contracorrent i intentar trencar amb els tòpics instaurats sobre un determinat tema o concepte sempre és complicat. Si aquests clixés tenen com a objecte el tradicionalment mal anomenat període de la literatura catalana de la Decadència, la missió reparadora es converteix en quasi impossible. Lluitar per aconseguir la desaparició d'aquesta etiqueta despectiva, que encara avui pesa en la tradició de la història de la literatura catalana i amb la qual els llibres de text de secundària s'han referit durant molts anys a l'època del Barroc, i fixar un enfocament rigorós i crític per a l'anàlisi de la producció d'aquests anys, és l'objectiu del volum *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, publicat per Edicions Vitel·la a cura d'Eulàlia Miralles.

Aquest és un volum col·lectiu, que aplega per primera vegada diversos estudis d'experts en la matèria –la major

part ja publicats i actualitzats per a l'ocasió, a més d'algun d'inèdit–, i que presenta nombrosos arguments fonamentats per foragitar d'una vegada per totes de la historiografia catalana el concepte de Decadència. I és que l'èxit a l'hora de combatre els tòpics inexactes i els reduccionismes tradicionals només es pot aconseguir a la llum de dades i fets concrets. És ben cert que les èpoques medieval i romàntica –anterior i posterior, respectivament, al període comentat– van ésser brillants per a la literatura catalana, així com també que del segle XVI al XVIII la literatura espanyola va viure la seva màxima esplendor; no obstant això, la vitalitat de la literatura en català en aquest mateix període és incontestable. La ingent tasca d'exhumació d'exemples que ho corroboren, recollits en els textos d'Eulàlia Miralles, Gabriel Sansano, Montserrat Bonaventura, Mireia Campabadal, Pep Valsalobre, Modest Prats i, sobretot, Albert Rossich, així ho palesa. El conjunt presenta el ric paisatge literari de l'època, diversificat en tots els gèneres i amb autors notables tant en teatre, com en prosa, com en poesia: és el cas, per exemple, de Francesc Fontanella, l'obra del qual no té res a envejar a la d'altres autors europeus del moment. Així mateix, un altre dels aspectes interessants, explicat amb claredat per Rossich en el seu article panoràmic introductor a la literatura de l'època, consisteix a posar de relleu l'existència d'un plurilingüisme literari del tot normalitzat en aquella època, que de cap manera implicava, com s'havia dit habitualment, una consideració d'inferioritat o menysteniment de la pròpia llengua per part dels escriptors catalans.

Atès el caràcter especialitzat del volum –aspecte que l'allunya del gran públic i, en conseqüència, exigeix un cert esforç per part del lector–, s'agraeix la presentació d'Eulàlia Miralles, que dona unitat al recull i en defineix amb

EULÀLIA MIRALLES (cur.)

Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana

Edicions Vitel·la, col·lecció Philologica, sèrie Estudis. Bellcaire d'Empordà, 2010. 574 pàgines.

DAMIÀ BARDERA

Fauna animal

El Cep i la Nansa Edicions
Barcelona, 2011.
156 pàgines.

Seixanta contes breus escrits amb el referent d'un imaginari comú que és el món rural, atàvic i semisalvatge, on els protagonistes són les relacions de les persones amb les bèsties, unes relacions cruels, grotesques o violentes que basteixen uns contes intensos i irreverents.

claredat el seu triple objectiu: d'una banda, «acostar al lector a un període encara mal conegut de la nostra història literària»; de l'altra, «constatar la vitalitat de la literatura en llengua catalana al llarg de tres segles de la nostra història cultural», i, finalment, al nostre entendre, com a aspiració més encertada i renovadora, posar de manifest la profunda revisió de la crítica recent a l'hora de valorar aquest període. Aquesta és una tasca per a la qual els autors dels textos, molts d'ells vinculats a la Universitat de Girona, han treballat durant anys amb rigor i perseverança. El volum, finalment, els dona la raó.

Homilies, sermons i altres sorpreses

NARCÍS-JORDI ARAGÓ

Puc donar fe de les poques ganes d'escriure de Modest Prats. Durant els anys de la seva col·laboració fixa a *Presència*, sempre havíem d'esperar el seu article fins a última hora i, quan anàvem a recollir-lo a casa seva, encara ens feia esperar perquè no l'havia acabat. Tot i això, en va escriure més de 150, al llarg de catorze anys, segons acredita la bibliografia publicada en la *Miscel·lània d'homenatge* editada per la UdG. Molt més breu va ser la seva col·laboració a *El Punt*, que no va passar de la vintena d'articles.

Aquesta mandra d'escriure, sorprenent en un home d'idees tan clares i d'intervencions orals tan brillants, no va impedir que iniciés la monumental *Història de la llengua catalana* ni que els seus escrits erudits omplissin el gruixut volum titulat *Engrunes i retalls*. I no ha impedit tampoc que un grup d'amics hagin aplegat ara uns quants

MARIA MERCÈ ROCA **Bones intencions**

Edicions Columna.
Barcelona, 2011.
224 pàgines.

Una farmacèutica enganyada, un ancià de memòria escassa, un immigrant sense papers o una dona maltractada són els protagonistes d'aquesta novel·la. Semblen tenir tots els números per a la infelicitat i protagonitzen en canvi una obra optimista.

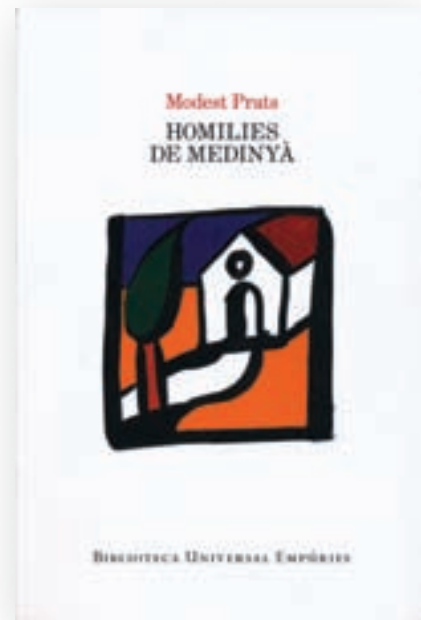
papers esparços, heterogenis i majoritàriament inèdits, que permeten descobrir trets desconeguts –i fins i tot inesperats– de la fesomia intel·lectual i humana de l'autor.

Hi trobem, d'una banda, les homilies. A les oracions fúnebres dedicades a Joan Alsina i Just Casero, ja publicades «amb una certa vergonya» en el llibre de bibliòfil *Una quaresma i altres sermons*, se n'hi afegeixen altres com l'adreçada a la seva pròpia mare, així com sermons de matrimonis i d'aniversaris. Són ocasions en què, empès per les circumstàncies, Modest Prats no ha pogut deixar d'escriure i ho ha fet amb resultats enlluernadors.

Un segon bloc és el dels grans pronunciaments, fets a consciència en ocasions compromeses, com aquell qui, per dir-ho en castellà, posa *el paño en el pùlpito*: el famós –i multat– al·legat contra la pena de mort o les impressionants intervencions en el Concili Provincial de la Tarraconense, prèdiques lúcides i valentes tristament perdudes en el desert d'aquella frustrada i frustradora reunió de bisbes.

Un tercer bloc possible és el dels textos que revelen fins a extrems insospitats la interioritat espiritual del capellà Modest Prats. La seva imatge pública, oberta, riallera i desinhibida, amaga el tresor ocult d'una vida interior riquíssima, d'una fe intensament viscuda i d'una indòmita fidelitat sacerdotal. Aquestes pàgines seran, sens dubte, una sorpresa, fins i tot per a molts dels seus amics.

**Homilies de Medinyà
permet descobrir trets
desconeguts de la
fesomia intel·lectual i
humana de l'autor**

MODEST PRATS **Homilies de Medinyà**

Biblioteca Universal, 247.
Ed. Empúries.
Barcelona, 2011. 232 pàgines.

Hi ha encara, en el llibre, una altra sorpresa: la d'un dietari que Prats va prometre que escriuria durant tres mesos i que va abandonar al cap de trenta dies. Aquestes poques notes sí que s'adiuen amb el tarannà més conegut de l'autor i revelen la seva excepcional capacitat descriptiva i narrativa. La subtilesa irònica, la precisió realista i el to vagament sentimental fan pensar inevitablement en Josep Pla i obliguen a constatar, amb una immensa pena, que un Modest Prats més donat a l'escriptura hauria pogut produir un segon *quadern gris*. Només ens queda, però, el petit tast del seu immens talent i de la saviesa adquirida a base d'observar amb bons ulls els paisatges, les persones i els esdeveniments de cada dia.

The Gramophone Allstars, la superbanda discreta

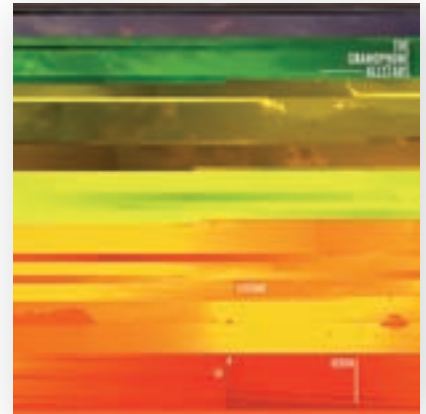
XAVIER CASTILLÓN

Tot i l'Allstars del seu nom, aquesta no és una banda d'estrelles amb egos desorbitats i tendència al virtuosisme. Són bons músics amb una sòlida formació acadèmica (adquirida a les aules de l'Esmuc, el Taller de Músics, l'Escola de Música de Vic i el Conservatori Superior de Música del Liceu), però les estrelles que omplen el seu firmament són unes altres: instrumentistes i cantants llegendaris que, des dels temps del gramòfon, han brillat amb llum pròpia en la història de la música popular i als quals The Gramophone Allstars homenatgen constantment amb versions, adaptacions i tributs de tot tipus. Al mateix temps, gràcies a un so atemporal i a una estètica absolutament actual, eviten caure en els paranys de la nostàlgia sonora que, per edat, tampoc no els correspon. Aquests vuit joves músics, tots ells menors de 30 anys (la cantant només en té 20), són originaris de la Bisbal d'Empordà, Torroella de Montgrí, Banyoles, Manresa, Vic i Barcelona, i han coincidit per estudis i circumstàncies vitals a la capital catalana, on tenen la seva base d'operacions i on recentment van omplir una de les sales d'Auditori en la presentació oficial a la ciutat del seu tercer disc, el molt recomanable *Levitant a la deriva*.

El saxofonista bisbalenc Genís Bou lidera aquest projecte únic en el panorama musical català: a diferència d'altres bandes amb orígens semblants (essencialment, l'ska primigeni i tot el llegat de la música jamaicana dels anys seixanta), The Gramophone Allstars ha sabut evolucionar de manera que actualment és gairebé impossible classificar el grup en cap estil o tendència concreta. En poc més de tres anys, TGA ha treballat molt fort i ha enregistrat i editat tres discos que deixen constància d'aquesta evolució: si en el primer, *Just delighin'* (Silver Bullets, 2008), Jamaica hi era més present, en el segon, titulat molt apropiadament *Simbiosi* (Liqui-

dator, 2010), ska i jazz es trobaven per compartir amistosament un terreny comú. Al recent *Levitant a la deriva*, publicat també pel segell madrileny Liquidator (en CD i elapè de vinil), la gamma de colors s'ha ampliat dins la negritud habitual de la seva música. En els discos anteriors ja havien mostrat alguns símptomes més o menys perceptibles de la seva passió pel soul, el funk i els ritmes llatins, però en aquest últim treball confirmen totes les sospites amb versions de Curtis Mayfield (*Move on up*), Stevie Wonder (*Sir Duke*, dedicada òbviament a l'únic duc que s'ho mereix, Duke Ellington) i, en la part més tropical, el bolero *He perdido contigo*, que va popularitzar la cubana Omara Portuondo i que, en aquesta nova versió cantada amb molta intuïció i delicadesa per Judit Neddermann, inclou una singular col·laboració vocal del també bisbalenc Jaume Pla (Mazoni), que sempre havia compartit amb Genís Bou la seva afició per aquest bolero. Bolero? Sí, això trenca molts tòpics sobre els referents musicals de la rica escena bisbalenca, on són politeistes i no només creuen en Dylan.

Levitant a la deriva tampoc no oblidada els pares Skatalites (fins i tot en un creuament insospitat amb Johnny Cash: *Eugene Williams*) i mostra el potencial de la banda per arribar a audiències més àmplies amb algunes composicions pròpies, com ara la que dóna nom al disc, *Vine i L'home de pedra*, cançons que han nascut amb vocació d'agradar en mitjans generalistes i que podrien rebre l'etiqueta de pop, si aquesta ja no estigués tan pervertida. Els germans Bou, Genís i Aleix (bateria), Sidru Palmada (trombó), Andrés Tosti (trompeta), Jordi Casadesús (guitarra), Eloi Escudé (piano i teclats) i Vic Moliner (contrabaix i baix elèctric) formen, tant a l'estudi com a l'escenari, un equip molt compacte que ha trobat en Judit Neddermann una veu versàtil i sense prejudicis que està creixent i madurant davant del públic, ben

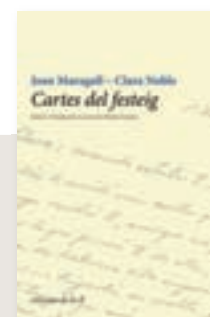
THE GRAMOPHONE ALLSTARS

Levitant a la deriva

Liquidator Music, 2011.

CD

protegida per un grup que sap el que vol i que treballa amb l'única perspectiva de fer bona música (www.thegramophoneallstars.com).

JOAN MARAGALL
CLARA NOBLE

Cartes del festeig

Edicions de la Ela Geminada.
Girona, 2011.
178 pàgines.

Unes cartes editades per primer cop, que permeten seguir el procés d'entrada a la vida adulta del poeta i del reconeixement públic de la seva obra. Representen el trànsit de Joan Maragall a Maragall.

Quan la mort dansava a Peratallada

JORDI ROCA ROVIRA

Extemporània i sorprenent serien els primers qualificatius després de llegir aquesta *Representació de la mort*, escenificada a Peratallada el 1781. Sorprenent perquè s'allunya de les obres homònimes tan celebrades en els segles XV i XVI, com la de Pere Miquel Carbonell o l'atribuïda a Francesc d'Olesa. Extemporània perquè el segle XVIII ja no va ser un segle productiu en danses de la mort o en les seves prolongacions literàries, teatrals o pictòriques.

Seria una obra fora del seu temps si la consideréssim una peça aïllada, però es troba inserida dintre d'una obra referencial que té per títol *Comèdia dels pecats mortals*: una comèdia al·legòrica, mig en català mig en castellà, deutora dels *autos sacramentales* castellans que van penetrar amb força dins del teatre català barroc, molt seguit encara en el segle XVIII. Veient això, pensem de seguida en les danses de la mort testimoniades a

les nostres comarques i que van superar l'edat moderna: les de Perpinyà, la Bisbal d'Empordà, Ruplà i Verges, totes inserides en una obra teatral o parateatral com una processó de Dijous o Divendres Sant, i d'algunes de les quals Pep Vila ha fet públics els documents que en testimonien l'existència. L'obra de Peratallada és, doncs, una dansa de la mort teatral, inserida de manera simbiòtica dins una comèdia al·legòrica, barroca, de moda, sobre el tema dels vicis i les virtuts, la qual, a canvi de la seva supervivència, hi aporta els missatges de penediment i contrició, tan valorats per la doctrina de Trento. Amb tot, cal dir que s'hi han minimitzat molt o fins i tot perdut algunes característiques de les danses de la mort medievals. Recordem el «Tu ets el que jo era, jo sóc el que tu seràs»; recordem també la sorpresa de la mort imminent per als convidats a la dansa i l'escarment que això era per al públic, i contrastem-ho amb la segona oportunitat que dóna la mort de la nostra obra al personatge al·legòric del Llinatge Humà.

Efectivament, la *Representació de la mort* és una dansa s'ha adaptat a la moda i ha abandonat els personatges individuals per fer una disquisició filosòficoteològica amb un personatge al·legòric global, el Llinatge Humà. Si en les danses de la mort medievals es feia crítica directa a les pitjors faltes

Amb aquesta edició, Pep Vila i Enric Prat continuen posant llum al teatre català dels segles XVII i XVIII, i ofereixen una dada més per confirmar la riquesa del teatre popular als nostres poblets

ADRIÀ PUJOL

Escafarlata d'Empordà. Paria d'un paria

Edicions Sidillà
La Bisbal d'Empordà, 2011
182 pàgines.

Les memòries d'un jove nascut a Begur amb l'anomenada democràcia, obligat per les circumstàncies a viure a Barcelona, però convertit en un neuròtic del propi passat. L'escriptor ens convida a revisitar uns anys d'aprenentatge guiats per la ironia, la tendresa i l'humor.

ANÒNIM

Representació de la mort

Senhal, 127.

Ed. a cura d'Enric Prat i Pep Vila.
Amb la col·laboració
de l'Ajuntament de Girona
i la Llibreria 22.
Girona, 2011. 18 pàgines.

de la humanitat, ara tot queda en una discussió sobre la vanitat humana i la potestat de la mort per posar les coses a lloc, amb el final inaudit que tot queda en una advertència per poder preparar-se per a la seva visita definitiva.

Amb aquesta edició, Pep Vila i Enric Prat continuen posant llum al teatre català dels segles XVII i XVIII, i ofereixen una dada més per confirmar la riquesa del teatre popular als nostres poblets, en contrast amb la poca presència d'obres cultes en la nostra llengua. És també una prova més que desmenteix que la Contrareforma fos letal per al teatre, fins i tot per al religiós, i confirma que l'única exigència que li era insalvable era l'adequació a l'ortodòxia romana.

Pere Noguera és un clàssic. A final dels seixanta i a principi del setanta, aquest artista singular va endegar una via d'investigació creadora que s'ha anat enriquint fins ara mateix, en què ha exposat «Històries d'arxiu» a la Fundació Tàpies de Barcelona, una possible antològica on ha revisat peces antigues i, paral·lelament, n'ha creat de noves. El seu esperit creador s'instal·la des del principi en les obres efímeres que, en una grandíssima proporció, només existeixen en el seu arxiu fotogràfic o videogràfic: són accions, instal·lacions, pensades per tenir una vida molt curta –minuts o poques setmanes– però, tanmateix, també per aprofundir en la bellesa inquietant i en el llenguatge de les petites i grans sensacions produïdes en el qui viu la seva obra i que, inexorablement, l'ha de tancar.

Pere Noguera i l'ànima matèrica

SEBASTIÀ GODAY > TEXT I FOTOS

«Tot objecte és memòria del seu passat, al·legoritza la seva anterioritat.»

JOSÉ LUIS BREA

A primera hora del matí, el carrer del Pedró de la Bisbal d'Empordà, on viu i treballa Pere Noguera (la Bisbal, 1941), atresora un silenci gairebé ancestral, que acompanya la polidesa amb què els seus veïns mantenen les cases, orgullosos dels noms i les dates esculpides en les llindes de les portes, que remarquen el seu passat ancorat a final del segle XVIII o ben a principi del XIX. Pere Noguera ha estat i és encara l'artista de les comarques gironines que més ha aprofundit en els llenguatges sorgits a partir de la segona meitat del segle XX, quan l'*arte povera*, l'acció, l'art efímer, el *happening* o la *performance* es movien en direccions oposades a l'art, diguem-ne, burgès predominant: l'art de saló amable i quantificable. A l'edifici del segle XIX reestructurat per dins, Pere Noguera em mostra els seus espais vitals i de treball, presidits per l'ordre més precís:

la sala d'arxiu, l'armari on guarda fotos i vídeos del seu treball (qui sap si mai algú els rellegirà); el taller de pensar i escriure, fosc com un *sancta sanctorum* però acollidor, farcit de tota mena de llibres, catàlegs i detalls d'objectes amb vida anterior, rampoines i sorpreses i elements que, descontextualitzats o rellegits, agafen una rellevància i una virior que mai haurien pres en origen; i entrem al taller de treball on dia a dia, imatge a imatge, Noguera provoca les guspies que encendran de cop i volta un nou procés artístic, una nova instal·lació; i a les golfes, on caixes i caixes de cartró preserven de l'oblit i la deterioració experiències passades i on acumula objectes en espera d'un futur.

Ens acomodem en el taller del dia a dia, de les parets del qual pengen, com es veu en el retrat de l'artista, centenars de retalls, objectes i papers trobats, embolcalls publicitaris, cartes,

Energie, escultura, Museu Middelheim, Anvers, Bèlgica, juny-octubre de 1985.

dibuixets, tots penjats amb xinxetes, i monitors i pantalles de TV, tot relligat per una finestra que dona al Daró i als horts dels veïns i al gran paisatge empordanès. M'explica que el recull que folra les parets el va començar a fer aquest estiu i que d'aquest atzar de l'objecte trobat, embolcallant, carregat de força per si mateix però també per la que li infon l'artista, n'obtindrà un resultat creatiu en un termini raonable; de fet és una de les seves tècniques artístiques creatives quan ha d'executar una «acció» en una geografia propera. Ben al contrari, quan l'encàrrec prové de l'estranger o de contrades allunyades de la Bisbal, opta per deixar el bagatge recollit a l'estudi i indagar, immersir-se, en els condicionants, en les característiques més determinants que detecta i assaja o troba en el marc geogràfic des d'on és requerit: «Deixo que el lloc treballi per mi», remarca. Ambdues tècniques es poden resumir en allò de «no cal saber on anar però cal, sempre, començar a caminar».

> És pràcticament impossible encasellar Pere Noguera en un dels compartiments estancs de l'art

És pràcticament impossible encasellar Pere Noguera en un dels compartiments estancs de l'art en els quals sembla que ens sentim més segurs; algú el qualificarà d'artista conceptual perquè, com diu Pilar Parcerisas, la idea era més valuosa que la matèria, l'efimeritat més aconsellable que la durabilitat i, després de les avantguardes, l'art no pot deixar d'anar lligat a la vida; Pere Noguera creu que és un artista matèric, perquè en infinitat dels seus treballs s'enfronta amb la matèria, sigui quina sigui: fang cru,

càntirs, cartró, joguets, papers, fotocòpies, marbres i pedres, fotografies, xocolata, ferros, mapes escolars, mobles, rajols, plàstic, objectes de deixalleria, arxius, fusta, dibuixos, automòbils, restes d'embalatges publicitaris, esquitxos, elements de rebuig, brics, entre una infinitat d'altres elements, han estat objecte d'investigació, d'ordenació, de recreació, de relectura per part de l'artista, fins al punt que la llarga corrua d'accions i instal·lacions realitzades per Noguera només poden tenir vida i consistència en el reportatge fotogràfic o videogràfic enregistrat *in situ* i gelosament protegit a l'armari del seu arxiu particular o en el record del públic.

Però allà on la posteritat el farà més refulgent serà quan es repassin les «enfangades», sèries d'instal·lacions, com la de la Casa de Cultura de Girona de 1985, en les quals proposava, en interiors d'una certa rellevància o significació ciutadana, la contraposició entre uns elements significatius

Marbre de taula, de la sèrie Arxiu 1974-2004, 114 x 153 x 2 cm, Galeria Metropolitana, Barcelona, abril 2004, i Fundació Tàpies, estiu 2011.

de la vida quotidiana –frigorífic, aparell de TV, olles, butaques i al mig un parc infantil–, tot enfangat amb argila líquida i per tant monocroma ocre, i varies dotzenes de joguets i animals de plàstic col·locats de manera que donaven la sensació de tenir vida i que, en la instal·lació, prenien posicions d'avantatge colorista: el joc guanyava sobre la monotonia de la vida dels mortals, la imaginació per damunt de les rutines, la creació sobre el perjudici. L'ocre de la llacada artística, a més, remet a una altra de les postures que Noguera defensa amb contundència: l'art, l'esperit de l'art, està enganxat a la vida. I l'argila i l'enfangada remet a la vida ancestral bisbalença, a la terra, al lloc de treball que Pere Noguera va conèixer d'aprenent, als 14 anys, abans que el futbol –sí, el futbol– li permetés obrir horitzons i anar-se'n a Barcelona, a l'escola Massana, per aprendre escultura i trobar un mestre, un pedagog indispensable que li va mostrar tota mena de camins i li va esborrar els prejudicis adquirits amb anterioritat: era Eudald Serra (1911-2002).

En la peça *Energie*, feta a Anvers l'estiu de 1985, l'estratègia creativa no té gairebé res a veure amb una enfangada: un automòbil de color negre

suec amb els llums de posició posteriors encesos, situat en un espai exterior ben cuidat i ben verd, nòrdic, a la ciutat d'Anvers, famosa per la indústria de la talla de diamants, que, com sabem, provenen del carbó; una part considerable del cotxe es veu recoberta per una estiba de carbó, que és una font energètica que ha mogut el món des de fa temps. El vehicle fa llum però no es mou; per tant, Noguera juga amb l'ambigüitat de la font d'energia que fa cremar les bombetes del Volvo, contrasta jardí *versus* mineral, auto *versus* un lloc del passeig. Un polsim d'humor presideix la instal·lació, potser per lubricar-ne els punts de vista.

En una altra instal·lació de 1988, *Revolt de Torrent*, encarregada per l'enyorada i mítica sala Metrònom de Barcelona, l'obra esdevé una lluita de dues o més matèries extreïtes de la natura: per un costat, la taula i les cadires construïdes en fusta; per l'altre els brics de matèria industrial que contenen líquids alimentaris de procedència –vagament– natural. És a dir: una altra juguesca a la natura.

Marbre de taula, de 2002, representa una altra de les seves tècniques més treballades darrerament: la relectura, reutilització i apropiació del sentit de la fotografia; en aquesta peça, una bona ampliació d'un grup, segurament familiar, de vuit components acompanyats per una escultura en marbre (carbonat de calci) d'un grup familiar, distreu,

Detall de la instal·lació *Revolt de torrent*, Metrònom, Barcelona, 1988.

Joc de lloc 2, instal·lació, Casa de Cultura de Girona, desembre de 1985.

amaga, les cares dels humans fotografiats amb uns trossos de marbre trencat provinents d'una taula de cafè. El marbre real, polit, material de gra cristal·lí, agafa el protagonisme de la peça, sigui en la matèria real, sigui en la matèria fotografiada irreal, en una trepidant giragonsa per la qual tot el que sembla i hauria de ser és manipulats per Noguera per conduir-nos fins allà on ell considera que cal. És un clar exemple de reutilització i relectura d'un material; com ell mateix diu, «Res no mor completament, a l'espera de ser llegit un dia per a un altre ús».

La trobada amb Pere Noguera creix en intensitat a mesura que hi introdueix elements i vivències biogràfiques enri-

quidores, com quan m'explica que el seu art, la seva forma de creació, té molt a veure amb les mides d'un camp de futbol on hi passa de tot i on ell, com a bon centrecampista, és l'encarregat de

> Pere Noguera creu que és un artista matèric, perquè en infinitat dels seus treballs s'enfronta amb la matèria

distribuir el joc i dissenyar la manera de jugar; o quan em revela que llegeix assaig però que la novel·la no li interessa. Coincidim en la validesa del treball de l'artista Jordi Mitjà i el seu afany d'acumulació objectual; també compartim que la pedagogia en l'art va estretament lligada amb la seva acció creadora. I, sempre puntuat amb vigoroses i balsàmiques rialles, m'assenyala l'enorme importància dels llenguatges de la televisió i em revela que ara per ara té un objectiu que li marca el nord: antologitzar i classificar globalment en un gran llibre els seus gairebé 50 anys de treball.

En definitiva: la matèria d'un clàssic.

Sebastià Goday

taller de creació

LECTORS DE BIBLIOTECA

Cyril Torres (Barcelona, 1969) estudià belles arts a Barcelona a principi dels 90 alhora que dirigia el taller-galeria d'art El Manantial. Entre 1994 i 1998 va viure a Marraqueix (Marroc). Des d'aleshores viu i treballa a Palafrugell. Artista i gestor cultural, discjòquei i locutor de ràdio especialitzat en música del món, a través de la pintura, les instal·lacions i els *collages* musicals fa més de vint anys que tracta el tema de les emocions humanes i la convivència entre cultures en un mateix espai.

Coses...

A Palafrugell hi ha gent que no va mai a la Biblioteca. N'hi ha fins i tot que no saben que Palafrugell té biblioteca, o ho saben però no saben on és. També hi ha gent, però, que sí sap que Palafrugell té biblioteca, on és i, a més a més, hi van. Hi van perquè la Biblioteca de Palafrugell és molt més que un espai on hi ha llibres que pots endur-te a casa (i tornar-los, no ho oblidem), i on també s'hi troben pel·lícules, música, diaris, quadres (la famosa Arteca), ordinadors amb connexió a Internet... Hi van perquè hi *passen coses*.

La majoria d'aquestes *coses* passen perquè s'organitzen des de la mateixa Biblioteca: xerrades, cursos, tallers..., però també ràdio en directe amb els adolescents, batalles de rimes de hip-hop i tot un seguit d'activitats que fan que al llarg dels anys s'hagi convertit en un centre cultural ineludible (i de passada, i sense voler, hagi deixat en evidència altres equipaments del poble que haurien de fer aquesta funció... però aquesta és una altra qüestió). Tot això ha fet que la gent de Palafrugell consideri la Biblioteca com quelcom seu, recuperant sense pretendre-ho l'esperit original de l'edifici, una antiga cooperativa. És

per això, doncs, que de certes *coses* de les que hi *passen*, la gent que hi treballa no en sap res. El personal no sap per exemple, ni entén, per què de tant en tant apareix darrere els llibres (sempre a la secció de poesia) una sabata. D'home, de dona, de nen, d'esport o de vestir, però sempre del peu esquerre. Ningú no les reclama mai i sempre acaben a la capsa dels objectes perduts, al soterrani. Perquè la Biblioteca té soterrani, tot i que la majoria de gent ho desconeix. No gaire gran, amb el sostre -baix- en forma de volta catalana, seria un excel·lent refugi en temps de guerra, si la guerra pogués tenir quelcom d'excel·lent, és clar. Aquest soterrani serveix de magatzem, sí, però també serveix per a altres *coses*, de les quals els bibliotecaris no en saben res, tal com us deia abans. Durant molt de temps no van saber que de tant en tant hi havia parelles d'adolescents que s'hi amagaven per passar-hi la nit. A aquestes edats, ja se sap, és difícil tenir intimitat, i més quan les famílies no entenen per què els seus fills han de relacionar-se amb cultures tan oposades... Era relativament senzill per a aquests joves amagar-s'hi: tant com aprofitar un descuit en el moment de tancar per esmunyir-se i quedar al soterrani, ja que no

> **Il·lustracions:** **Anna Grimal** és una il·lustradora que viu al Baix Empordà entre bolets i peixos. Va estudiar a Barcelona, a la reconeguda Escola Massana, i va passar un temps llarg muntada en una bicicleta a Bèlgica. Li agrada dibuixar dones amb cabells que desafien la gravetat i combinar retalls de revistes.

tenia alarma. L'endemà al matí feien a la inversa al cap de poc d'obrir.

I probablement això no s'hauria sabut mai si F. i M. no haguessin quedat per passar-hi la nit el Dia Internacional de la Dona Treballadora d'ara fa un parell d'anys, aquell dia que tots recordem com el de la nevada que tingué sense llum i enmig d'un gran caos durant tres dies tota la comarca i més enllà. Tres dies tancats sense llum a la Biblioteca, s'estigueren. Tres dies on tota la modernitat de les noves tecnologies es convertí en un absurd. Tres dies rodejats de llibres i quadres, sempre vigilats pels gegants del poble i alimentant-se únicament de les restes dels canapès de la darrera inauguració de l'Arteca... Van ser tres dies irreals per a F. i M., però també per a tothom, tant per als qui van a la Biblioteca com per als qui no hi van mai, o fins i tot ni tan sols saben que existeix.

Cyril Torres

Sobre la certesa i inexactitud de la vida i els números

«Per què dos i dos sumen quatre, i no cinc ni tres?» sembla a primer cop d'ull una pregunta banal. Gairebé estúpida. Una suprema ximpleria. A la Marta se li va ocórrer el dia que va complir trenta anys, en una de les seves visites rutinàries a la biblioteca lu Bohigas de Salt. No, no és que fos una gran aficionada a les matemàtiques. Aparentment,

de fet les evitava. Tenia un complex d'inferioritat amb les matemàtiques. En principi ningú acudeix a les biblioteques per llegir algorismes i equacions integrals d'allò més enrevessades, i per descomptat tampoc per comprendre la lògica bàsica aristotèlica ni els fonaments de la lògica que van implantar Bertrand Russell i Whitehead, en un llibre incomprensible per

Sergi Costa (Girona, 1975) és un escriptor versàtil que ha fet incursions en el camp de la narrativa, la poesia i el teatre. Actualment treballa com a redactor publicitari *freelance*. També està treballant en l'elaboració de guions cinematogràfics de llargmetratges.

a la majoria de profans, total perquè més tard el gran lògic Gödel els esmenés la pàgina en un altre magnífic teorema. Sempre hi ha algú que ens rectifica, i això és vàlid fins i tot per als més savis.

Les matemàtiques són el joc més seriós que existeix, el més rigorós, el més quadrat. La Marta, com que no s'entenia gaire amb els números, va decidir als quinze anys convertir-se en una gran lectora. De tots els generes literaris. Al principi va ser així. Havien passat quinze anys. En tenia trenta. I quin era el balanç? Era una noia ben informada, culta i curiosa. La seva vida era plena de contradiccions. Com la de qualsevol altra noia de trenta anys. Li sabia greu saber que mai seria apta per estudiar la carrera de matemàtiques. Per sort, milers de llibres l'esperaven sense necessitat que dominés la geometria no euclidiana. En el fons, li hauria agradat entendre les estructures matemàtiques més difícils i complicades. *Li hauria agradat:* paraules inútils. Tot és en va. Si no fos perquè era una assídua de la biblioteca del seu poble, Salt, hauria pensat que era una ruca. O tossuda de mena. Durant quinze anys sempre s'havia assegut a la mateixa taula, en la mateixa cadira. En quinze anys mai es va asseure en cap altre racó de la biblioteca. I sempre s'emportava la mateixa quantitat de llibres en préstec. Quatre exactament. Ni un de més ni de menys. En això mai fallava. I els tornava exactament al cap de vint-i-quatre dies. Ni un dia de més ni de menys. Exacte. Ara que havia complert trenta anys es va fer la gran pregunta: per què dos i dos sumen quatre, i no tres ni cinc? Per primera vegada li va semblar bé que sumessin quatre, no tres o cinc. Per què? Havia perdut feia quinze anys exactament els pares i un germà en un accident mortal a la carretera. Va passar quan tenia quinze anys. I durant quinze anys més, ella s'havia mantingut ferma. Havia trobat una segona llar on havia pogut comprovar que a vegades la suma de dos més dos pot ser cinc o tres. Ja n'hi havia hagut prou que un dia maleït i desgraciat els números sumessin quatre. Sense cap clau de volta. Ni més ni menys. Amb els anys, havia après a enriolar-se amb la tremenda «bogeria» de la literatura. I ara, als trenta anys, gràcies a aquest costum, havia après a perdre respecte per la impecable seriositat dels números. O era a l'inrevés, o bé tot plegat al mateix temps? Qui ho pot acabar sabent...?

Sergi Costa

Àngela Ribas i Lacasa (Sant Feliu de Guíxols, 1959) és llicenciada en filologia catalana i treballa com a professora de llengua i literatura catalanes a l'Institut Sant Elm, de Sant Feliu de Guíxols. És col·laboradora del setmanari *Àncora*. Ha publicat *El temps innoble* (premi Betúlia de poesia, 2002).

pecte d'haver-se atrevit a passar tot un dia amb Joyce –massa joves–, i ara el defici no el deixa viure, i per això el vers del poeta italià se li clava com si fos un fibló molt punyent: «com escoltar uns llavis closos», «com escoltar uns llavis closos»... Sap que el lector ha de ser allà i li agradaria preguntar-li com se sent després de transitar per la mar vinosa de Dublín.

Potser és la parella que treballa a l'ordinador, i n'han fet una lectura compartida per vestir amb més facilitat els fragments espessos. Potser és la dona de cabells blancs lluent que fa estona que consulta el diccionari i va esborrant, ara una, ara l'altra, tot l'enfilall de paraules escrites en un paper blanc de puntes arrugades. O potser tan sols és algú que, com ell, curiós de mena, ha deixat el llibre expressament per veure qui se l'enduria, presentint que aquesta secció acostuma a ser la que desperta més interès. Qui sap si és el mateix bibliotecari que darrere de les ulleres de cul de got hi veu més que ningú i li ha endevinat el joc de cada dia! És, doncs, un incaut que ha caigut dins la seva pròpia teranyina?

No sap què li passa. Mai no havia pensat en res d'això. I, a més, les paraules de Pavese, que sempre el sedueixen, avui se li fan especialment enigmàtiques. Per què? Se sent eclipsat. Decideix d'agafar el llibre retornat. Recorda com a vegades li ha semblat tocar l'escalfor d'unes mans alienes en agafar-ne un, com si, després de molts dies de ser amb algú, el llibre li hagués robat el tacte de la pell. I així ho fa. L'agafa amb totes dues mans i tanca els ulls. També ell és una mica lladre. Si algú se'l mira es pensarà que fa alguna cerimònia esotèrica i encara el prendrà per boig, però ho ha d'intentar. I el vers que torna: «com escoltar uns llavis closos».

Els ulls, el llibre, les mans, la pell, el vers, els llavis... Tot ho és, de clos. I la seva immersió, profunda. Tot esdevé de color sèpia. Cansat, se'n va. Se'n va lluny. Se'n va al mut record de la biblioteca que més l'ha impressionat, i on sempre ha volgut tornar. Se'n va, sense voluntat però amb impaciència, cansat, molt cansat. Les lletres dels llocs dels llibres de la biblioteca del Trinity College se li confonen i el maregen. Dublín l'acull de nou. No sent res, només torna a veure aquell desig callat, aquell espai immens, i en torna a sentir l'olor de fusta i de paper vell.

Té el silenci als ulls, i es deixa caure, retut, dins el blanc de l'última pàgina.

Àngela Ribas i Lacasa

Retornats avui

Té el silenci als ulls, i en sent l'olor als prestatges. Assegut còmodament a la butaca vermella del fons, llegeix Pavese i repeteix un dels seus versos: «com escoltar uns llavis closos». Sent com un envà més prim que un tel de ceba el separa de l'home que seu a prop. També té un llibre a les mans, com ell, i de reüll intenta d'endevinar-ne el títol que té atrapat entre els dits de la mà esquerra.

Sempre ha tingut curiositat per saber què i com llegeixen els altres. Cada tarda, quan entra a la biblioteca, fa el mateix recorregut. Primer escampa la mirada pels lectors dels diaris. N'hi ha un que el llegeix amb una lenta i patològica parsimònia, com si passés de puntetes per damunt les pàgines, amb tota la cura per no fer-li mal.

Després, saluda els dos nois que són darrere el taulell, fa una ullada a les novetats i de seguida s'afanya a remenar els llibres «retornats avui» per veure si, amb una mica de sort, pot endevinar qui els acaba de deixar. Aquesta mateixa tarda ho ha tornat a intentar amb l'*Ulisses*, però no se n'ha sortit. Cap dels tres nois amb qui s'ha creuat a l'entrada no tenia as-

Pandora, els toros i els turistes

Ara que les curses de braus han estat legalment eliminades del territori català, no ens podríem estar de recordar que a la ciutat de Girona van ser suprimides d'una manera més expeditiva amb la demolició de la històrica i centenària plaça de Santa Eugènia.

Amb l'excusa de construir en aquell terreny un edifici per a l'Audiència Provincial, es va donar pas a una operació especulativa que ha rodejat la futura seu judicial d'una escandalosa concentració d'habitatges i locals comercials i hotelers, veritable mur de ciment a pocs metres dels centenaris plàtans de la Devesa. La crisi del sector de la construcció ha posat encara més de manifest els excessos d'aquella funesta actuació urbanística.

La discreta plaça de toros de Girona, de 1897, que degudament reconvertida podia haver servit per a molts altres usos, va viure el seu últim moment d'esplendor l'any 1950, quan s'hi va rodar la pel·lícula *Pandora*, d'Albert Lewin, amb la presència d'Ava Gardner i de Màrius Cabré. Però l'afició gironina s'havia anat esllanguint i les curses van sobreviure com un atractiu turístic durant els estius dels anys setanta. S'anunciaven com una «suntuosa manifestación de arte» en el marc d'una Girona «Inmortal, Puerta de España, Monumental, Turística, Griega, Romana, Gótica, Española y Catalana», llarga cadena d'epítets rematada amb l'olé de rigor.

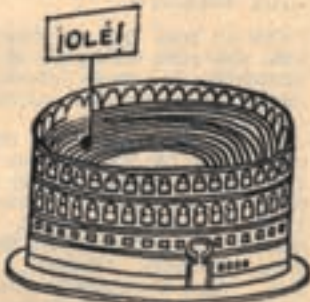
>> *Ava Gardner a la plaça de toros de Girona, l'any 1950.*

>> *Sobre aquestes ratlles, un dels típics cartells de la festa, de 1972.*

>> *A la dreta, anunci de la plaça a L'Indépendant de Perpinyà, i cartell de la Fastuosa Corrida Goyesca en homenaje a los turistas que nos visitan, de 1972.*

La plaça de braus de Girona, escenari de la pel·lícula *Pandora*, va acabar convertida en **un reducte folklòric** per a ús exclusiu de visitants estrangers

Dimanche 30 juillet

GERONE

17 h. 30

GRANDE CORRIDA DE TOROS

6 toros de Jarales de Huelmos

Damaso Gomez Pascual Mezquita

ET LE REJONEADOR **Antonio Ignacio Vargas**

Vente des billets et location Plaza de Toros. tel. 20-28-96 Gerona.

Oficin. Municip. Turismo, pl. Espana I, tel. 20-11-33, Gerona.

Viajes Etusa, Mayor, 32, tel. 31-43-92, Palamos.

Viajes Etusa, Galerias Neptun, 11, tel. 32-73-44, Playa de Aro.

Viajes Baus, S. Sebastian, 35, tel. 30-09-62, Palafrugell.

Viajes Baus, S. Telmo, 27, tel. 25-61-37, Rosas.

Ultramar Expres, Paseo Maritimo, 3, tel. 30-81-57, Estarlit.

Viajes Llos Pages, Plaza Nacional, 12, tel. 30-84-70, Estarlit.

Empresa: J. Salvador Inaugurada en 1897

Plaza de Toros

GERONA

Dia 13 Agosto 1972 • Tarde 5'30

Fastuosa Corrida GOYESCA

Patrocinada por L'Indépendant y en homenaje a los turistas que nos visitan

6 BRAVOS TOROS, 6 REJONEADOR DON FERMIN BOHORQUEZ

MACHADORES **DAMASO GOMEZ Antonio PORRAS**

Sobresaliente: Joaquin MIRANDA

La Plaza estará adornada al estilo de la Epoca
Desfile de Carrozas, Jinetes y Amazonas

Entradas desde 250 Pesetas Sol y 350 Pesetas Sombra

Miquel Pairolí, l'escriptor i els llibres

Josep Manyer, arabista

August Vidal,
mestre i traductor del rus

Edició: Diputació de Girona | Fundada el 1996 | Segona Època

REVISTA DE GIRONA

🔍 📧 🏠

📄 NÚMERO ACTUAL 📄 NÚMEROS ANTERIORS 📄 HEMEROTECA 📄 NORMES DE REDACCIÓ 📄 PUNTS DE VENGA

Orbits | Contacte

Els germans Santos Torroella

El dossier d'aquest número, elaborat per Anna Capella, se centra en dos dels germans més il·lustres que han nascut a Portbou: Àngeles i Rafael Santos Torroella. En el cas d'Àngeles, una pintora de renom que va merèixer l'atenció d'artistes tan prestigiosos com Federico García Lorca, Guillem Díaz-Plaja o Joan Teixidor, fins ara no era possible trobar-ne cap referència a l'hemeroteca de la *Revista*. Pel que fa a Rafael, al número 216 Moisès de Pablo li dedicà una crònica amb motiu de la seva mort al setembre del 2002, i al 225 aprofundí en la seva obra com a crític d'art, poeta i assagista. L'article remarcava que a Santos Torroella «se li deu l'apropament de les cultures castellana i catalana en les famoses trobades de Segovia i Santiago de Compostel·la».

Un altre dels continguts destacats d'aquesta edició és l'entrevista de Jordi Carreras a Lluís Armengol, l'advocat gironí més veterà, que continua en actiu i posant-se la toga 71 anys després d'haver-se llicenciat en dret. Per contextualitzar la seva resistència a jubilar-se i la passió que sent per la seva professió, potser seria oportú llegir el dossier sobre la gent gran que vam publicar al número 213 i, més concretament, l'article de Rosa Maria Falgàs sobre l'aprenentatge al llarg de tota la vida.

Lletres

Rafael Santos Torroella, la falsa ombra de Dalí